

Seksualitet og kjønn

2011

Et ressurshefte for lærere i grunnskolen

Utgitt av Utdanningsdirektoratet
Tekstredigering og design: Nucleus
Foto: Jannecke Sanne
Illustrasjoner: Nucleus og Studio M7

Revidert juli 2011

Forord

I læreplanverket slår vi fast at elevene gjennom opplæringen skal få god allmenn-dannelse og utvikle en bred og god kompetanse i samhandling med andre mennesker.

Mange elever blir utsatt for seksuell trakassering på skolen. Jenter er mer utsatt enn gutter. Forskning viser dessuten at elever med bifil og homofil legning i langt større grad enn heterofile blir utsatt for mobbing og trakassering. Elevundersøkelsen bekrefter dette, og skolen har en stor utfordring når det gjelder å begrense mobbing og trakassering på grunn av kjønn eller seksuell orientering. God allmenndannelse innebærer blant annet at elevene skal lære å respektere egne og andres grenser, og få kompetanse til å tolke andres grensesetting. God opplæring om seksualitet bidrar blant annet til å hindre elever i å begå seksuell trakassering eller seksuelle overgrep.

Dette heftet henvender seg til dere som er lærere. Dette er ikke en lærebok i seksualundervisning, og vil derfor ikke ta for seg alle forhold om seksualitet og unge. Målet med heftet er at det skal fungere som en faglig ressurs når dere tar opp temaer knyttet til seksuell trakassering og kjønnsrelatert mobbing. Temaer knyttet til seksualitet er forankret i læreplanverkets generelle del, i prinsipper for opplæringen og i kompetansemålene i ulike fag. Ressursheftet inneholder også ideer til elevaktiviteter og viser til kilder og litteratur som dere kan bruke i opplæringen. Det er fritt opp til den enkelte lærer å ta materiellet i bruk, og det er ment som støtte og inspirasjon i det lokale arbeidet der dere har bruk for det.

Ressursheftet er utviklet i samarbeid med forsker og fagbokforfatter Åse Røthing ved Kulturell kompleksitet i det nye Norge (CULCOM) ved Universitetet i Oslo, stipendiat og fagbokforfatter Stine Helena Bang Svendsen ved NTNU og medieforsker Lin Prøitz ved Senter for tverrfaglig kjønnsforskning (STK) ved Universitetet i Oslo. Viktige bidragsytere har vært Aleneforelderforeningen, Hemilsenteret ved Universitetet i Bergen, Landsforeningen for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LLH), Sex og samfunn og HivNorge. Helsedirektoratet har gitt nyttige innspill i utviklingen av ressursheftet. Heftet er revidert av Utdanningsdirektoratet våren 2011.

Utdanningsdirektoratet

INNHOOLD:

Forord.....	3
DEL 1: INNLEDNING.....	6
Seksuell trakassering og kjønnsrelatert mobbing	8
Seksualitet i læreplanverket.....	8
Seksualitet i skolen – ansvar og muligheter	9
Ressursheftets oppbygning	10
Lesetips.....	11
DEL 2: RELEVANTE KOMPETANSEMÅL	12
Seksualitet i naturfag.....	14
Formålet med faget.....	14
Relevante kompetansemål	15
Viktige temaer i faget	16
Verdt å legge merke til	16
Lesetips.....	16
Seksualitet i samfunnsfag.....	18
Formålet med faget.....	18
Relevante kompetansemål	19
Viktige temaer i faget	21
Verdt å legge merke til	21
Lesetips.....	21
Seksualitet i religion, livssyn og etikk.....	22
Formålet med faget.....	22
Relevante kompetansemål	23
Viktige temaer i faget	24
Verdt å legge merke til	24
Lesetips.....	25
Seksualitet i norsk.....	26
Formålet med faget.....	26
Relevante kompetansemål	27
Viktige temaer i faget	28
Verdt å legge merke til	28
Lesetips.....	29
Seksualitet i kroppsøving.....	30
Formålet med faget.....	30
Relevante kompetansemål	33
Verdt å legge merke til	33
DEL 3: SENTRALE TEMAER OG FORSLAG TIL ELEVAKTIVITETER.....	34

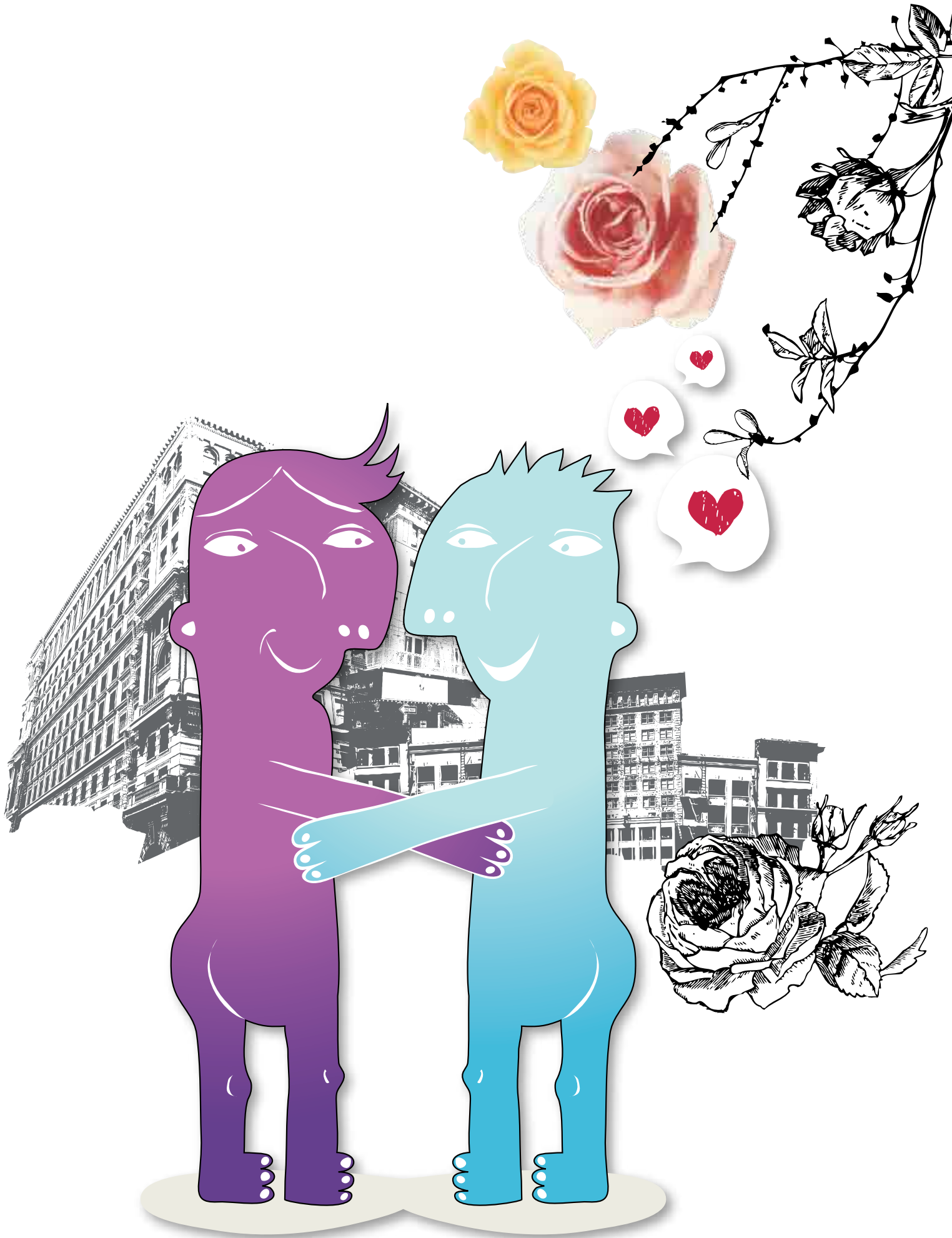

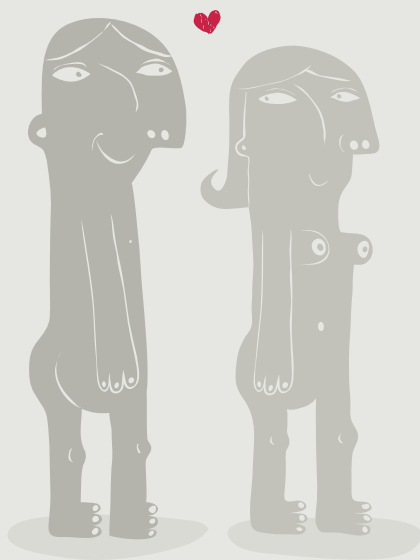
A. Etikk og seksualitet	36
Hva er etikk?	37
Forslag til elevaktiviteter	37
B. Familie og familieformer	39
Hva er en familie?	39
Variasjon i familieformer	40
Forslag til elevaktiviteter	41
C. Kulturelle og religiøse normer	44
Seksualitet og kultur	44
Tvangsekteskap	47
Kjønnslemlestelse av jenter	47
Religiøse tekster og fortolkningsproblematikk	49
Forslag til elevaktiviteter	50
D. Seksualitet og nye medier	52
Nye, personlige medier	53
Seksualisert medielandskap	53
Skolen som kompetansearena	54
Forslag til elevaktiviteter	55
E. Seksuell orientering	56
Variasjon i seksuell orientering	56
Forslag til elevaktiviteter	58
F. Seksuell trakassering	59
Verbal trakassering	59
Kjønnsroller og seksualisert trakassering	59
Heteroseksualisering av barn	60
Homonegativisme og homofobisk erting	60
Forslag til elevaktiviteter	63
G. Seksuelle overgrep	64
Hva er vold?	64
Fra avmakt til vold	66
Vold eller mobbing?	67
Maktforhold og vold	67
Forslag til elevaktiviteter	69
H. Seksualundervisning	71
Seksuell lavalder	71
Puberteten	72
Prevensjon	73
Kort om de mest vanlige SOI	74
HIV/Aids	74

DEL 1: Innledning

20

Ressurshftet har sin begrunnelse i en bekymring over at forskning og elever rapporterer om kjønnsrelatert mobbing og seksuell trakassering i skolen. Ressurshftet tar utgangspunkt i at seksualitet tematiseres i skolens undervisning i en rekke sammenhenger, også når seksualitet ikke konkret står på dagsorden.

SEKSUELL TRAKASSERING OG KJØNNSRELATERT MOBBING

Trakassering på grunn av kjønn og seksuell trakassering er ikke tillatt. Med trakassering på grunn av kjønn mener vi uønsket adferd som er knyttet til en persons kjønn og som virker eller har til formål å krenke en annens verdighet. Med seksuell trakassering mener vi uønsket seksuell oppmerksomhet som er plagsom for ham eller henne oppmerksomheten rammer.

Rapporten *Kunnskapsstatus om kjønnsrelatert mobbing og seksuell trakassering* av Hannah Helseth (2007) konkluderer med at det finnes lite kunnskap blant lærere om hvordan man skal håndtere konflikter basert på kjønn og seksualitet. Kjønnsrelatert mobbing og seksuell trakassering kan ha alvorlige konsekvenser og skaper dårlige læringsmiljø og dårlige livsbetingelser, spesielt for

jenter. Forskning viser at homofile og bifile i langt større grad enn andre blir utsatt for seksuell trakassering, kjønnsrelatert mobbing og vold (Stefansen med flere 2009, Roland og Auestad 2009). I rapporten *Seksuell orientering og mobbing* av Roland og Auestad vises det til at så mange som 34,8 prosent av elevene som er bifile og homofile blir mobbet, mens det tilsvarende tallet for heterofile elever er 6,6 prosent. Du kan lese mer om seksuell trakassering i del 3 i dette heftet.

SEKSUALITET I LÆREPLANVERKET

Seksualitet er et spennende og utfordrende tema for både elever og lærere. I skolen er seksualitet både et sentralt og et marginalt tema. I læreplanverket er seksualitet sjeldent direkte omtalt, men en rekke formuleringer og kompetansemål åpner for at opplæringen kan og bør tematisere emnet. I klasserommet, friminuttene og det alminnelige samspillet mellom elevene og mellom elever og lærere er seksualitet ofte et tilstedeværende tema.

Seksualitet er ikke nevnt når formålet med noen av fagene beskrives. Kjønn og kjærlighet er riktignok indirekte tematisert i enkelte av formålene. I de kon-

krete kompetansemålene omtales seksualitet eksplisitt fire steder: To ganger i naturfag (7. og 10. trinn) og to ganger i samfunnsfag (7. og 10. trinn).

De to kompetansemålene på 7. trinn omhandler «variasjon i seksuell orientering», det tredje fra samfunnsfag på 10. trinn handler om kulturelle normer, mens det siste er det eneste kompetansemålet som handler om seksualitet mer generelt. Her heter det at elevene skal kunne «drøfte problemstillinger knyttet til seksualitet, ulik seksuell orientering, prevensjon, abort og seksuelt overførbare infeksjoner» (naturfag, 10. trinn). I tillegg nevnes heterofili og homofili i RLE som eksempel på temaer som skal knyttes til etiske spørsmål (10. trinn).

Dette ressursheftet tar utgangspunkt i at seksualitet tematiseres i skolens undervisning i en rekke sammenhenger, også når seksualitet ikke konkret står på dagsorden. Ressursheftet inviterer derfor til refleksjon over når og hvordan seksualitet blir gjort til tema i den daglige opplæringen. Ressursheftet legger dessuten vekt på hvordan arbeidet med seksualitet kan ses i sammenheng på tvers av ulike fag. Mer om dette

under avsnittet «Ressursheftets oppbygning».

SEKSUALITET I SKOLEN – ANSVAR OG MULIGHETER

Selv om seksualitet i liten grad omtales direkte, inkluderer læreplanverket flere invitasjoner til å sette seksualitet på dagsorden i opplæringen, utover de konkrete kompetansemålene. Dette ressursheftet framhever fire sentrale temaer i læreplanverkets generelle del. Temaene kan med fordel knyttes til undervisning om seksualitet og – ikke minst – til hvilke perspektiver som legges for opplæringen på dette området.

God allmenndannelse. Læreplanverket slår fast at opplæringen skal gi god allmenndannelse som forutsetning for en helhetlig personlig utvikling og mangfoldige mellommenneskelige relasjoner. Relasjoner mellom mennesker handler om samhandling. Følgelig skal dere i opplæringen gi elevene bred og god kompetanse i å samhandle med andre mennesker. Seksualitet handler i hovedsak om samhandling mellom mennesker. Dere bør derfor gi elevene grunnlag for å utvikle god mellommenneskelig samhandling. Dette er ikke minst relevant for å hindre elever i å begå seksuelle overgrep.

God allmenndannelse innebærer blant annet respekt for andre menneskers grenser og kompetanse til å tolke andres grensetting i mellommenneskelig samhandling.

Forsvar mot overgrep. Den generelle delen av læreplanverket sier at «oppfostringen skal utvikle personlig fasthet til å hevde egne og andres rettigheter, og til å reise seg mot overgrep» (side 20). I denne sammenheng er det naturlig å inkludere opplæring som gir barn og unge kompetanse til å reise seg mot seksuelle overgrep. Ettersom opplæringen også skal utvikle evne til å anerkjenne andres rettigheter, bør opplæringen også utvikle elevenes empati så de ikke selv begår seksuelle overgrep.

Likestilling mellom kjønn. Det framgår tydelig av den generelle delen av læreplanverket at opplæringen skal fremme likestilling mellom kjønnene. Følgelig skal dette også gjelde for opplæring relatert til seksualitet. Kjønn og seksualitet henger sammen og bør også sees i sammenheng der det er naturlig. Sammenhenger mellom kjønn og seksualitet er i prinsippet relevant tematikk for all opplæring om seksualitet. Det er viktig at opplæring som tematiserer kjønn alltid er i tråd med skolens ansvar for å skape likestilling mellom kjønnene. Opplæringen bør derfor ikke bidra til å bygge opp om kjønnsstereotyper. Framstillinger av gutters og jenters seksualitet bør bidra til å fremme likestilling knyttet til for eksempel seksuell trakassering og seksuelle overgrep.

Solidaritet på tvers av grupper.

Læreplanverket legger vekt på at opplæringen skal bidra til å skape solidaritet på tvers av grupper og grenser. Uttrykket solidaritet kan imidlertid gi assosiasjoner til medfølelse. Når opplæringen søker å fremme solidaritet, kan det derfor med fordel legges vekt på at den også skal fremme *respekt* for andre ettersom respekt innebærer likeverdighet framfor medlidenhet. I opplæringen knyttet til seksualitet bør det legges vekt på å skape solidaritet og respekt med hensyn til variasjon i familieformer, seksuell orientering og kjønnsuttrykk.

RESSURSHEFTETS OPPBYGNING

Temaet seksualitet inviterer til flerfaglig opplæring og samarbeid mellom lærere i ulike fag. Fagene kan ha forskjellige innfallsvinkler. Opplæringen bør dere derfor ivareta viktige fagspesifikke særpreg samtidig som dere planlegger sammen med ulike faglærere og eventuelt også med helsetjeneste. Dette er viktig for på den ene siden å sikre at dere ivaretar konkrete temaer og perspektiver og på den andre siden unngå at de samme temaer og perspektiver tas opp på samme måte i flere fag.

Ressursheftet ivaretar dette spenningsforholdet mellom fagspesifikke tilnærminger og overlappende temaer. I del 2 presenteres derfor noen konkrete forslag til hvordan opplæring om seksualitet kan utformes i enkeltfag. Her omtales flere kompetansemål som ikke direkte nevner seksualitet, men som indirekte kan åpne for arbeid med temaet. Samtidig legger ressursheftet vekt på

hvordan seksualitet kan høre hjemme i enkeltfag. Ressursheftet diskuterer i hovedsak temaer som kan tas opp i undervisningen. Det framhever dessuten temaer som dere som er lærere bør kjenne til og reflektere over som bakgrunn for opplæringen.

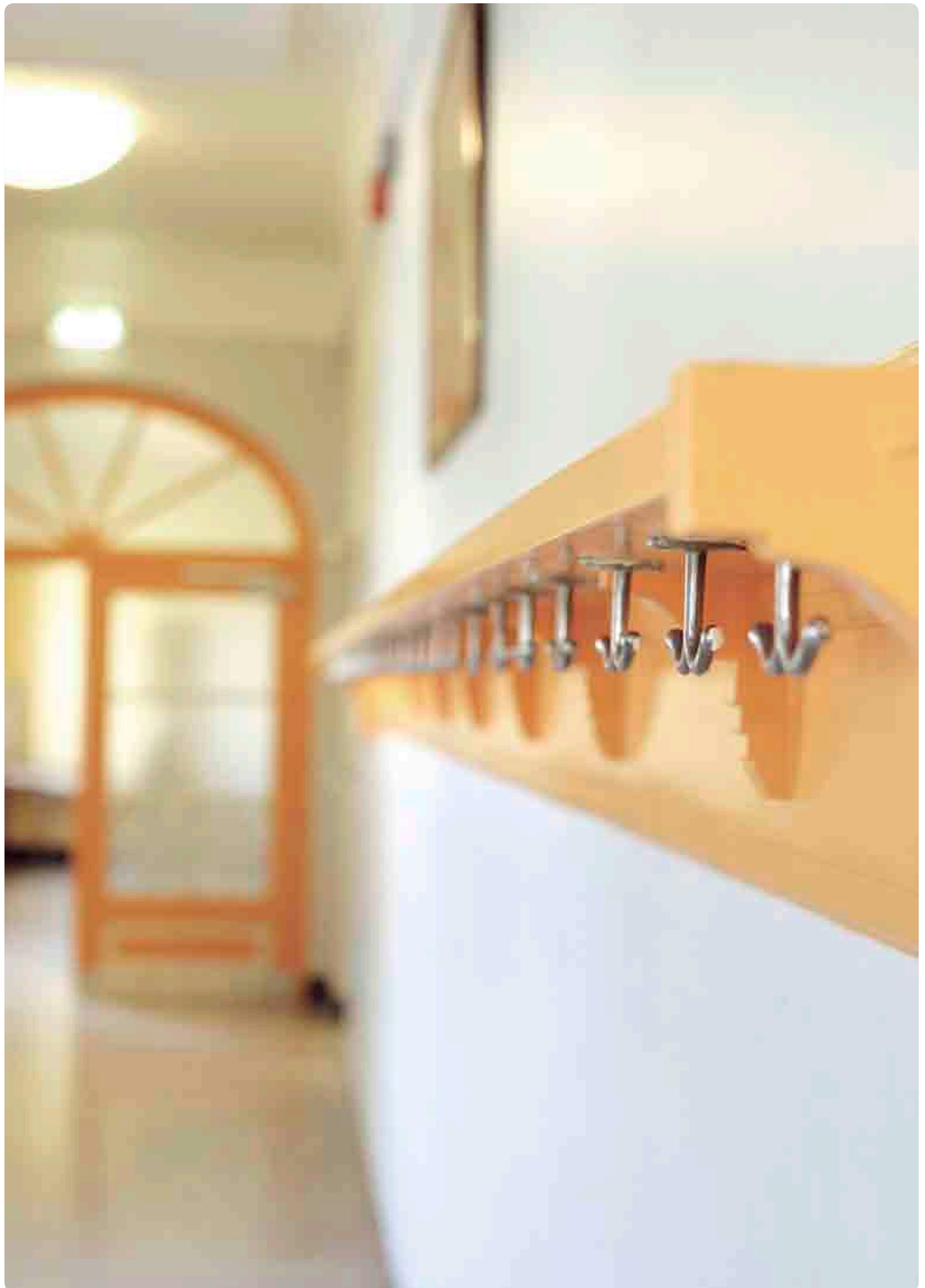
I del 3 omtales mer utfyllende flere sentrale temaer knyttet til opplæringen om seksualitet. Noen er hovedsakelig relevant for ett fag, men de fleste er relevante for flere. Flere steder inngår forslag til elevaktiviteter. I de fagspesifikke avsnittene i del 2 blir det gjort tydelig rede for hvordan faglærere kan orientere seg i teksten for å finne temaer og elevaktiviteter som er relevante for deres eget fag. Underveis i del 3 blir det også gjort rede for hvilke fag de ulike temaer og elevaktiviteter er ment å gjelde for. Særlig to forhold er viktig å merke seg om del 3.

1. Temaene er presentert

alfabetisk. Presentasjonen er satt opp alfabetisk fordi det vil være ulike temaer som er viktigst i ulike fag. Det vil derfor være misvisende å framheve enkelte temaer som viktigere enn andre.

2. Temaene er ikke knyttet til spesifikke klassetrinn.

I del 2 framgår det hvilke temaer som vedrører ulike trinn. I del 3 er presentasjonen mer overgripende. Derfor blir det opp til hver lærer å se temaene i sammenheng med kompetansemålene og vurdere hvilke trinn de passer best for. For noen elevoppgaver i del 3 er det angitt forslag til trinn.

DEL 2: Relevante kompetansemål

20

FORMÅLET MED FAGET

Naturvitenskapen har vokst fram som en følge av menneskers nysgjerrighet og behov for å finne svar på spørsmål om sin egen eksistens, liv og livsformer og vår plass i naturen og i universet og på den måten en del av vår kultur.

Naturvitenskapens lover og teorier er modeller av en sammensatt virkelighet, og disse modellene endres og videreutvikles gjennom nye observasjoner, eksperimenter og ideer. En viktig del av allmennkunnskapen er å kjenne til at naturvitenskapen er i utvikling, og at forskning og ny kunnskap i naturvitenskap og teknologi har stor betydning for samfunnsutviklingen og for livsmiljøet.

Formålsbeskrivelsen for naturfag inneholder ikke beskrivelser som vanligvis knyttes til undervisning om seksualitet. Utdraget ovenfor framhever imidlertid to forhold som er spesielt relevant for undervisningen om seksualitet i naturfag, nærmere bestemt at naturvitenskapen er i utvikling og at den er en del av kultur og samfunn.

Undervisning knyttet til seksualitet i naturfag skal riktignok handle om naturvitenskapelige temaer som kroppslige endringsprosesser og seksuelt overførbare infeksjoner, og kulturelle normer og juridiske forhold hører primært hjemme i samfunnsfag. Samtidig kan opplæringen i naturfag gjenspeile både endringer og utvikling i naturvitenskapen og ikke minst dens tilknytning til både samfunnsmessige

forhold, som seksualpolitikk og lovgivning, og kulturelle normer.

Opplæringen i naturfag skal gi elevene naturvitenskapelig kompetanse knyttet til kropp, helse og seksualitet. Den skal gi grunnlag for forvaltning av egen seksualitet alene og med andre.

Kjønnsidentitet og seksuell orientering er temaer hvor ordbruk spiller en viktig rolle. Det er viktig at lærerne har god kjennskap til sentrale begreper og bruker disse presist i opplæring om kjønn og seksualitet. Slik unngås forvirring hos elevene rundt hva som er kjønn, hva som er kjønnsidentitet og hva som er seksuell orientering.

Samtidig som at elevene må få avklart hva kjønnsidentitet og seksuell orientering er, er det viktig at opplæringen ikke utelukkende handler om heterofil pubertet og utviklingen av heterofil seksualitet. For eksempel føler ikke alle biologiske jenter seg som jenter, og ikke alle som identifiserer seg som jenter forelsker seg i gutter. Dette må også ivaretas når pubertet og seksualitet er tema.

Relevante kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- samtale om utviklingen av menneskekroppen fra befruktning

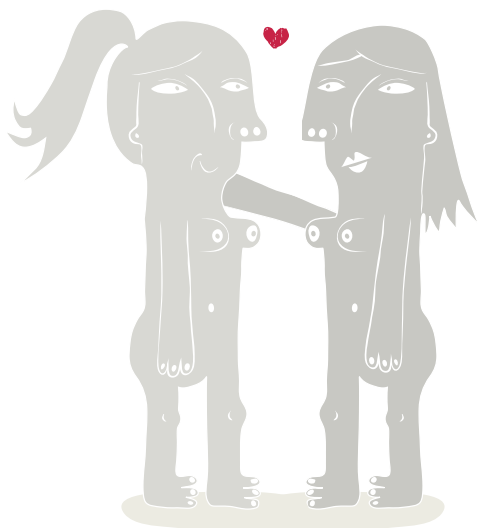
til voksen (4. trinn)

- forklare hva som skjer under puberteten og samtale om ulike kjønnsidentitet og variasjon i seksuell orientering (7. trinn)
- drøfte problemstillinger knyttet til seksualitet, ulike seksuell orientering, prevensjon, abort og seksuelt overførbare infeksjoner (10. trinn)

Kroppen er viktig i opplæringen knyttet til seksualitet i naturfag fram til og med 7. trinn. I opplæringen til og med 4. trinn skal elevene bli kjent med hele utviklingsløpet fra befruktning til voksen. For 5.–7. trinn skal det legges spesiell vekt på hva som skjer med kroppen under puberteten. Opplæringen knyttet til kroppslig utvikling er viktig for både jenter og gutter.

Undervisningen kan med fordel ta utgangspunkt i mer enn befruktningen selv om temaet er sentralt fram til og med 4. trinn. Dersom undervisningen tar for ensidig utgangspunkt i befruktningen kan det blant annet føre til:

- at opplæringen ikke i tilstrekkelig grad tar utgangspunkt i elevenes liv og erfaringer siden deres seksuelle erfaring og praksis vanligvis handler om helt andre ting enn befruktning, og
- at opplæringen ikke tematiserer variasjon i seksuell orientering

Etter 7. trinn skal elevene kunne samtale om variasjon i seksuell orientering. Dette kan dere med fordel knytte til den øvrige naturfagsundervisningen, som for eksempel undervisning om prevensjon og beskyttelse mot seksuelt overførbare infeksjoner og sykdommer. Samtaler om variasjon i seksuell orientering tilknyttet spørsmål om juridiske rettigheter, kulturelle normer og etiske spørsmål hører mer naturlig hjemme i samfunnsfag og RLE.

Naturfagsundervisningen

- bør inkludere kunnskap om seksualitet som er i tråd med den variasjon i seksuell orientering som finnes i den norske befolkning, og
- gi kjønnsnøytral opplæringen rundt sikker bruk av prevensjon og seksuelt overførbare infeksjoner, så elevene får kunnskap om beskyttelsesmåter og smittefare i både likekjønnede og ulikekjønnede seksuelle relasjoner.

Etter 10. trinn skal elevene blant annet kunne drøfte problemstillinger knyttet til abort. Selv om abort kun er omtalt i kompetansemålene for naturfag, tas temaet ofte opp som et etisk spørsmål i RLE. Vær derfor oppmerksom på at

- etiske problemstillinger kan tas opp i undervisning i naturfag eller i samarbeid med lærer i RLE. Dette må likevel ikke gå på bekostning av den naturfaglige opplæringen i temaet.

VIKTIGE TEMAER I FAGET

– SE DEL 3:

- E. Seksuell orientering, side 56–58

VERDT Å LEGGE MERKE TIL

- Likestilling mellom kjønn og variasjon i seksuell orientering er perspektiver som bør vektlegges i opplæringen knyttet til seksualitet i naturfag.
- Etiske problemstillinger kan gjerne tas opp i flerfaglig undervisning, for eksempel i samarbeid med lærer i RLE.

KILDE

Læreplanverket for Kunnskapsløftet, Utdanningsdirektoratet 2006

ANDRE RELEVANTE KILDER

- Dietrichs, Espen og Petter Hurlen med illustratør Kari C. Toverud 2002. Opplag (2007). **Den forunderlige kroppen**. Oslo: Gyldendal undervisning.

LESETIPS

- *Snakk om sex: slik snakker du med barn og ungdom om sex* (Berman 2011)
- *Sex og sånt* (Danielsen Lie og Øverås 2007)
- *Seksualitet i skolen. Perspektiver på undervisning* (Røthing og Svendsen 2009).

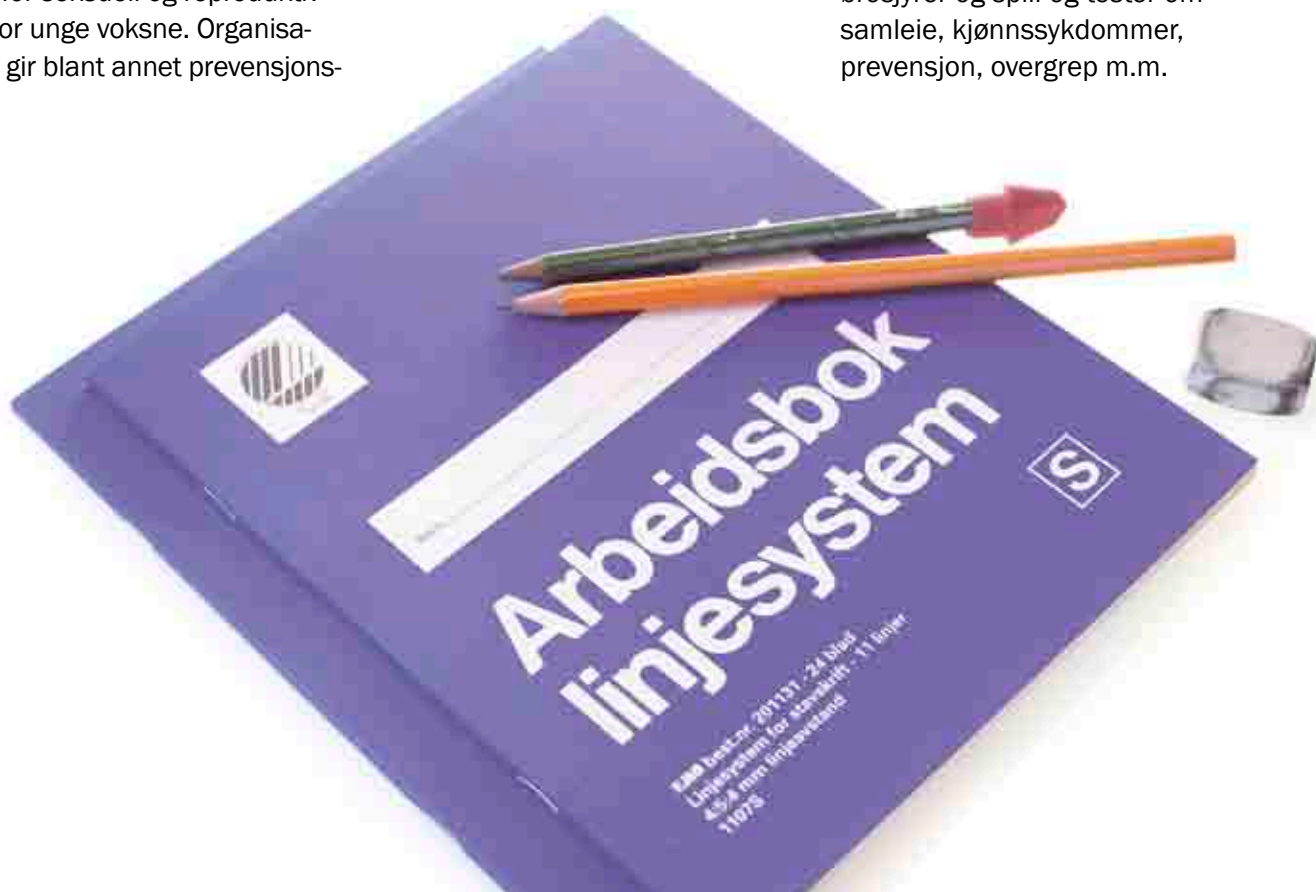
- **Mennesket** 2005. Damm forlag.
- **www.klara-klok.no** Spørresiden «Klara Klok» har ungdom og unge voksne i aldersgruppen 10–30 år som hovedmålgruppe. Hensikten med tjenesten er å gi god informasjon og veiledning om temaene helse, forhold og familie, rusmidler og seksualitet uavhengig av kjønn, alder, bosted, etnisk tilhørighet og funksjonsnivå.
- **www.rfsu.se** RFSU står for Riskförbundet för sexuell upplysning. I dag består RFSU av en kommersiell (inkludert RFSU Norge AS) og en ideell del. Den ideelle delen arbeider med opplysning, informasjon og opinionsdannelse innen samlivs og seksualspørsmål både i Norge og internasjonalt. På det svenske nettstedet omtales blant annet viktige spørsmål om seksualitet, abort, pornografi og prostitusjon.
- **www.sexogsamfunn.no** Sex og samfunn er en frittstående organisasjon og landets største senter for seksuell og reproduktiv helse for unge voksne. Organisasjonen gir blant annet prevensjons-

opplysninger og individuell veiledning av ungdom – også tilknyttet uønskede svangerskap – fremmer psykisk helse knyttet til seksualitet og seksuelle relasjoner og driver opplysningsvirksomhet om seksualitet og prevensjon overfor publikum, helsearbeidere og myndigheter. Nettsidene brukes aktivt som informasjonskanal i dette arbeidet.

- **www.helsedirektoratet.no/publikasjoner** Helsedirektoratet jobber for god helse og omsorg for alle. Nettsiden byr på et omfattende antall publikasjoner inkludert faktahefter og undervisningsmateriell. Sidens gode søkefunksjon gjør det enkelt å finne frem til relevante publikasjoner. Publikasjonene kan lastes ned eller bestilles mot dekning av ekspedisjonskostnader.
- **www.skeivungdom.no** Skeiv Ungdom jobber for hvert enkelt menneskes frihet til å være seg selv uavhengig av kjønnsidentitet

og seksualitet. Nettstedet gir informasjon om organisasjonen og virksomheten, inkludert nyheter, lokallag, forum og lenker til andre nettsteder.

- **www.llh.no** Landsforeningen for lesbiske, homofile, bifile og transpersoners nettside gir informasjon om homofili, foreningen, lokallag m.m. Mulig å laste ned eller bestille publikasjoner og delta i debatt.
- **www.suss.no** På nettstedet til Senter for ungdomshelse, samliv og seksualitet kan brukerne stille spørsmål anonymt om helse, samliv og seksualitet. Alle får svar innen 24 timer. Nettstedet inkluderer også fagstoff og informasjon om ungdomshelse. Suss har også en gratis, telefonbasert informasjonstjeneste.
- **www.unghelse.no** Helsedirektoratet og UNG i Nordland står bak tjenesten unghelse.no. Nettstedet inkluderer oversikt over hjelpetjenester, et infotek med mange seksualitetsrelaterte brosjyrer og spill og tester om samleie, kjønns sykdommer, prevensjon, overgrep m.m.

SEKSUALITET I SAMFUNNSFAG

FORMÅLET MED FAGET

Føremålet med samfunnsfaget er å medverke til forståing av og oppslutning om grunnleggjande menneskerettar, demokratiske verdier og likestilling og til aktivt medborgarskap og demokratiske deltaking. Faget skal stimulere til utvikling av kunnskap om det kulturelle mangfaldet i verda i fortida og i samtida. [...]

Som moralsk individ er mennesket ansvarleg for konsekvensane av handlingane sine. Samfunnsfaget skal difor gje djupare forståing av forholdet mellom samfunnslivet og det personlege livet, og stimulere til erkjenning av mangfaldet i samfunnsformer og levevis. På denne bakgrunnen skal faget gje elevane større evne til å tenkje fritt, perspektivrikt, kritisk og tolerant.

Opplæringen i samfunnsfag skal blant annet gi kunnskap om samfunnets rammer for seksualitet og utvide elevenes perspektiver på seksuell samhandling. Som det framgår av formålet, skal faget gi elevene evne til å tenke fritt, perspektivrikt, kritisk og tolerant både om samfunnets normer og egne valg og ønsker for framtiden. Ansvar for egne handlinger og forståelse av egen rolle i samfunnet er sentralt i faget, særlig med tanke på problemstillinger knyttet til trakassering og overgrep.

Opplæring knyttet til seksualitet i samfunnet skal gi elevene kjennskap til ulike familieformer, parforhold, seksuelle orienteringer og lover og kulturelle normer som regulerer og former hvordan folk innretter seg når det gjelder samliv og seksualitet. Kunnskap om samfunnsproblemer knyttet til seksualitet – som seksuell trakassering, seksuelle overgrep, vold i nære relasjoner, kontroll og tvang – hører også med i dette bildet.

Sosiale normer og reguleringer knyttet til seksualitet er et viktig tema i opplæringen i samfunnsfag. Historiske og kulturelle forskjeller knyttet til normer for seksualitet kan sette elevens egne oppfatninger i perspektiv, og bidra til forståelse

av ulike måter seksualiteten kommer til uttrykk på i forskjellige sosiale kontekster. I praksis vil kulturelle normer ofte tematiseres parallelt med religiøse normer. Sammenhenger mellom kultur og religion kan dere derfor med fordel behandle i samarbeid med lærere i RLE.

Formålet for samfunnsfaget framhever at opplæringen skal bidra til å skape oppslutning om likestilling mellom jenter og gutter. Dette innebærer også at elevene bør lære om kjønnsspesifikke forventninger knyttet til seksualitet, og om hvordan disse forventningene kan bidra til å hindre kjønnslikestilling.

Ulike forventninger til jenter og gutter og kvinner og menn omtales ofte som kjønnsroller, og de skapes tidlig. I småskolen foregår trakassering tilknyttet kjønn og seksualitet i form av erting, mobbing og annen uønsket, plag-som oppmerksomhet. Seksuell trakassering er derfor en aktuell problemstilling allerede for 1.–4. trinn. Det er viktig å skape bevissthet om grenser for egen kropp og respekt for andres grenser. Dette er avgjørende for barnas utvikling som mennesker og for å forebygge seksuelle overgrep.

Relevante kompetansemål

SAMFUNNSFAG ETTER 4. TRINN
Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- samtale om oppgåvene til familien og om variasjonar i familieformer, inkludert aleineforsørgjar-familiar, storfamiliar, familiar der dei føresette har same kjønn, og familiar med fleire sett føresette
- fortelje om sin eigen familie for ein til to menneskealdrar sidan, og om korleis levevis og levekår har endra seg
- gje døme på ulike forventningar til gutar og jenter og drøfte korleis forventningane kan opplevast
- lage ei oversikt over normer som regulerer forholdet mellom menneske og samtale om konsekvensar ved å bryte normene

Familie og familieformer. Kompetansemålene for samfunnsfag legger spesielt vekt på familie og ulike familieformer. Dette kommer spesielt til uttrykk i de tre første kompetansemålene for 4. trinn ovenfor, men spørsmål relatert til familie er naturligvis relevant for hele utdanningsløpet i samfunnsfag. Når familie gjøres til tema, er det relevant å behandle ulike normer og forventninger til seksualitet. Et enkelt eksempel på dette er at ordet familie ofte forbindes med menn og kvinner som får

barn sammen. I opplærings-sammenheng kan dette bidra til usynliggjøring av andre familier enn kjernefamilien. Det er viktig at opplæringen ivaretar skolens antidiskrimineringsansvar.

Kjønn og relasjoner. Kjønn og relasjoner er temaer som henger tett sammen med familie og seksualitet. Kjønn og seksualitet henger tett sammen, og kan noen ganger med fordel ses i sammenheng. Opplæring om kjønn og relasjoner mellom mennesker må være i tråd med skolens overgripende ansvar for å skape likestilling mellom kjønnene. Derfor bør opplæringen

deres ikke bygge opp om stereotype forestillinger om kjønnsforskjeller knyttet til seksualitet.

SAMFUNNSFAG ETTER

7. TRINN

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- samtale om variasjon i seksuell orientering i tilknytning til kjærleik, samliv og familie
- beskrive roller i sin egen kvardag og undersøkje kva forventningar som knyter seg til desse rollen

Variasjon i seksuell orientering.

Elevene skal kunne samtale om variasjon i seksuell orientering

knyttet til kjærlighet, seksualitet og familie. Opplæringen må derfor legge vekt på hvordan seksuell orientering og betydninger av seksuell orientering varierer. Seksuell orientering er ikke bare homo- og heteroseksualitet, men biseksualitet og transseksualitet hører også hjemme i opplæringen. Opplæringen må ta sikte på å gi elevene evne til å tenke fritt, perspektivrikt, kritisk og tolerant.

Det andre kompetansemålet ovenfor kan blant annet knyttes til kjønn og familie. Dere kan lese mer om dette i del 3. Se også kompetansemålene for RLE etter 7. trinn.

SAMFUNNSFAG ETTER 10. TRINN

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- drøfte viktige omveltingar i samfunnet i nyare tid, og reflektere over korleis dagens samfunn opnar for nye omveltingar
- drøfte forholdet mellom kjærleik og seksualitet i lys av kulturelle normer
- forklare kva haldningar og fordommar er og drøfte moglegheiter og utfordringar i fleirkulturelle samfunn
- forklare kvifor kultur ikkje er medfødd, og gjere greie for og analysere kulturelle variasjonar

Kulturelle normer. Samfunnsfag på ungdomstrinnet kan inneholde opplæring i seksualitet, sett i lys av kultur og samfunn. Elevene skal både lære om kulturelle normer for seksuell samhandling i ulike sammenhenger og hvordan de kan forstå sin egen seksualitet i møte med disse. Del 3 inkluderer elevoppgaver tilknyttet kompetansemålene. Det første kompetansemålet kan knyttes til undervisning om seksualitet, politikk og lovgivning, mens de øvrige tre tematiserer seksualitet og kultur.

VIKTIGE TEMAER I FAGET

- B. Familie og familieformer, side 39–42
- C. Kulturelle og religiøse normer, side 44–51
- D. Seksualitet og nye medier, side 53–55
- E. Seksuell orientering, side 56–58

VERDT Å LEGGE MERKE TIL

- Når elevene skal bruke begrepene fortid, nåtid og framtid om seg selv og familien sin, kan elevenes oppfatninger av kjønnsroller og seksuell orientering bli et tema.

LESETIPS

- *Snakk om sex: slik snakker du med barn og ungdom om sex* (Berman 2011)
- *Sex og sånt* (Danielsen Lie og Øverås 2007)
- Relevante kapitler i boka *Seksualitet i skolen. Perspektiver på undervisning* (Røthing og Svendsen 2009)

Da må opplæringen holde fast ved intensjonen med fagets om at elevene skal lære å tenke fritt, perspektivrikt, kritisk og tolerant.

- Når ulike familieformer er tema bør dere vise hvordan forskjellige familier lever, slik at elevene får anledning til å se for seg forskjellige framtider for seg selv og familien. Dere må ikke ta for gitt at alle elevene ønsker seg en kjernefamilie eller at alle ønsker å stifte familie med en av motsatt kjønn.
- Hensikten bak formuleringen «variasjon i seksuell orientering» i kompetansemålet er å inkludere flere ulike seksuelle orienteringer. Derfor er det viktig at opplæringen ikke kun knytter seksuell orientering til homoseksualitet på en måte som gjør at heteroseksualitet framstår som selvsagt, mens homoseksualitet framstår som et avvik.

KILDE

Læreplanverket for Kunnskapsløftet, Utdanningsdirektoratet 2006

ANDRE RELEVANTE KILDER

- Aars, Haakon 2011. **Menns seksualitet**. Cappelen Damm AS
- Brade, Lovise, Carolina Engstrøm, Renita Sørensdotter og Pär Wiktorsson 2008. *I normens øga. Metoder for normbrytende undervisning*. Stockholm: Friends.

- Bredal, Anja 2004. **Vi er jo en familie: om arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater**.

- Helseth, Hannah 2007.

Kunnskapsstatus om kjønnsrelatert mobbing blant barn og unge. Nesna: Høgskolen i Nesna.

- Pedersen, Willy 2005. **Nye seksualiteter**. Oslo: Universitetsforlaget.

- Prieur, Annick 2004. **Balansekunstnere. Betydningen av innvanderbakgrunn i Norge**. Oslo: Pax.

- RFSL-Ungdom och Forum för Levande historie 2008. **BRYT! Et metodmaterial om normar i allmänhet och heteronormen i synnerhet**. Stockholm: RFSL Ungdom och Forum for levande historie. Tilgjengelig på www.rfslungdom.se

- Smaadahl, Tove 2002. **Hvor langt er du villig til å gå for kjærligheten?** Kriesesenterkunnskap inn i skolen. Et undervisningshefte om seksualisert vold mot unge jenter.» Oslo: Kriesesentersekretariatet.

- Storberget, Knut 2007. **Bjørnen sover: om vold i familien**. Oslo: Aschehoug.

- Aasland, Margrete Wiede 2009. **...si det til noen**. Oslo: Høyskoleforlaget.

SEKSUALITET I RELIGION, LIVSSYN OG ETIKK

FORMÅLET MED FAGET

Kunnskap om religioner og livssyn er vesentlig for enkeltmennesket, for å kunne tolke tilværelsen og for å forstå kulturer i ens eget samfunn og i samfunn verden over. [...] Religion, livssyn og etikk som allmenndannende fag skal bidra til felles kunnskapsgrunnlag og referanserammer, bidra til ny innsikt og gi rom for dialog tilpasset de ulike alderstrinn. [...]

Faget skal være en møteplass for elever med ulik bakgrunn, der alle skal bli møtt med respekt. [...] Videre skal faget bidra til evne til dialog mellom mennesker med ulike oppfatning av tros- og livssynsspørsmål. Dette innebærer respekt for religiøse verdier, menneskerettighetene og menneskerettighetenes etiske grunnlag. [...] Likeverdige prinsipper skal legges til grunn. Det innebærer at alle religioner og livssyn skal behandles på en faglig og sakssvarende måte ut fra sitt særpreg og mangfold.

Kun ett kompetansemål i religion, livssyn og etikk (RLE) tematiserer seksualitet eksplisitt. Dette er tilknyttet filosofi og etikk for 10. trinn, hvor det framgår at undervisning skal sette seksualitet i sammenheng med etiske spørsmål. Flere andre kompetansemål for RLE kan imidlertid knyttes til opplæringen om seksualitet.

Læreplanverket legger opp til at seksualitet og seksuelle normer ikke skal tematiseres eksplisitt i arbeidet med de ulike religionene. Kunnskap om religion, livssyn og kultur bør imidlertid ses i sammenheng. Arbeidet med religiøse normer for seksualitet og kjønn kan derfor ses i sammenheng med kulturelle normer knyttet til kjærlighet og seksualitet. Å presentere et mangfold av religiøse normer for seksuell samhandling er i tråd med fagets overordnede formål.

Relevante kompetansemål

RLE ETTER 4. TRINN

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- samtale om familieskikker i hverdag og høytid på tvers av religioner og livssyn
- samtale om respekt og toleranse og motvirke mobbing i praksis
- bruke FNs barnekonvensjon for å forstå barns rettigheter og like-

verd og kunne finne eksempler i mediene og ved bruk av Internett.

Ingen av disse kompetansemålene tematiserer seksualitet direkte, men gir likevel rom for arbeid med etiske og religiøse aspekter ved seksualitet.

Variasjon i familieformer. Det første målet kan blant annet ses i sammenheng med kompetansemålet for 4. trinn i samfunnsfag som legger vekt på variasjon i familieformer. Opplæring med utgangspunkt i familien kan gjenspeile et mangfold av familieformer. Det er viktig at opplæringen knyttet til familieskikker i hverdag og høytid ikke diskriminerer spesifikke familieformer ved for eksempel å omtale religiøse skikker kun i tilknytning til den tradisjonelle kjernefamilien.

Respekt. Begrepene «respekt» og «toleranse» i det andre kompetansemålet kan med fordel diskuteres. Det kan blant annet ses i sammenheng med kompetansemålene for norsk som omtales i neste kapittel. Her blir det lagt vekt på hvordan språk kan krenke og diskriminere.

Seksuell utnytting. Det tredje kompetansemålet gir god anledning

til å jobbe med temaene seksuell utnytting og seksuelle overgrep. Se også kapitlet i del 3 om seksuelle overgrep.

RLE ETTER 7. TRINN

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- samtale om etikk i forbindelse med ulike familieformer, forholdet mellom kjønnene, ulik kjønnsidentitet og forholdet mellom generasjonene
- samtale om etniske, religiøse og livssynsmessige minoriteter i Norge og reflektere over utfordringer knyttet til det flerkulturelle samfunnet
- diskutere rasisme og hvordan antirasistisk arbeid kan forebygge rasisme

Ingen av disse tre kompetansemålene handler *direkte* om seksualitet. Det er imidlertid flere grunner til at seksualitet kan og bør tematiseres i tilknytning til disse målene.

Kjønn og familie. Temaene familie og kjønn er nært relaterte. Samtaler om temaene kan dessuten knyttes til seksualitet. Dette gjelder spesielt kjønn som vanligvis ses i sammenheng med seksualitet – mer presist forestillinger og forventninger knyttet til heteroseksualitet. Ved samtaler om etikk

i forbindelse med forholdet mellom kjønnene bør dere løfte fram etiske spørsmål og dilemmaer rundt heteroseksuelt samspill. Dette åpner for samtaler om seksuell trakassering, seksuelle overgrep og hvordan kjønn, alder og makt kan ses i sammenheng med seksuell samhandling.

Når elevene skal samtale om etikk i forbindelse med ulike familier, må familier med alene-forsørgere, storfamilier, familier med foresatte av samme kjønn og familier med flere sett foresatte (jf. kompetansemål for samfunnsfag for 4. trinn) ikke framstilles som etiske problemer. Opplæringen rundt spørsmål om «forholdet mellom kjønnene» må ikke bekrefte eller forsterke kjønnsforskjeller eller forestillinger om kjønnsforskjeller.

Det flerkulturelle samfunnet.

Det andre kompetansemålet sier at elevene skal kunne samtale om «utfordringer knyttet til det flerkulturelle samfunnet». Kompetansemålet kan raskt komme til å berøre seksualitet. Det har sammenheng med at det som i media og politikk framstilles som «utfordringer» knyttet til det flerkulturelle samfunnet, ofte handler om seksuelle og kjønnsrelaterte normer og praksiser blant etniske og/eller religiøse minoriteter i Norge, som for eksempel tvangs-ekteskap og kjønnslemlestelse av jenter. Når temaer som dette tas opp i skolen, er det viktig å legge vekt på mangfold og kontekst for å forebygge stereotype forestillinger om «de andre». Det innebærer ikke å underkjenne de utfordringer som enkelte minoritets elever kan stå overfor. Det krever imidlertid presise og kunnskapsbaserte beskrivelser

av problematiske fenomener som utsatte elever kan kjenne seg igjen i. Opplæringen bør derfor bidra til å gi elever som opplever kontrollerende adferd fra foreldre og andre familiemedlemmer redskaper til å imøtegå denne kontrollen på hensiktsmessige måter (Røthing og Svendsen 2009, kapittel 8 og 10).

Rasisme, kjønnsdiskriminering og hatvold mot minoriteter.

Kompetansemålet som handler om rasisme og antirasistisk arbeid inviterer også til å tematisere andre former for diskriminering. Det er viktig at skolen arbeider parallelt med å forebygge rasisme og kjønnsdiskriminering og hatvold mot religiøse minoriteter, seksuelle minoriteter og transpersoner. Diskriminering basert på rase/etnisitet, kjønn, seksualitet eller religion har ofte fellestrekk, og bygger på negative stereotypier som opplæringen i skolen bør utfordre. Ulike diskrimineringsgrunner kan dere dessuten, med fordel, se i sammenheng, fordi de ulike kategoriene kan spille sammen på forskjellige måter.

RLE ETTER 10. TRINN

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- reflektere over etiske spørsmål knyttet til mellommenneskelige relasjoner, familie og venner, samliv, heterofili og homofili, ungdomskultur og kroppskultur
- drøfte etiske spørsmål knyttet til menneskerettigheter, likeverd og likestilling, blant annet ved å ta utgangspunkt i kjente forbilder

Etiske spørsmål og mellommenneskelige spørsmål. Det første av disse to kompetansemålene

tematiserer seksualitet eksplisitt. Det overgripende temaet er etiske spørsmål knyttet til mellommenneskelige relasjoner. Mer spesifikt knyttes kompetansemålene til heterofili og homofili. Undervisningen må ikke bidra til å framstille homofili som et etisk spørsmål, problem eller dilemma. Det er fruktbart om samtaler omkring etiske spørsmål knyttet til familie, venner, samliv, ungdomskultur og kroppskultur inkluderer både heteroseksuelle og homoseksuelle mellommenneskelige relasjoner.

Likestilling og menneskerettigheter. Det andre av disse kompetansemålene kan også knyttes til samfunnsfag. Kompetansemålet inviterer dessuten til å tematisere seksuelle overgrep og rettigheter.

VIKTIGE TEMAER I FAGET

– SE DEL 3:

- A. Etikk og seksualitet, side 37
- B. Familie og familieformer, side 39–42
- C. Kulturelle og religiøse normer, side 44–51
- E. Seksuell orientering, side 56–58
- F. Seksuell trakassering, side 59–63
- G. Seksuelle overgrep, side 64–70

VERDT Å LEGGE MERKE TIL

- I naturfag og samfunnsfag er begrepet «seksuell orientering» brukt i stedet for uttrykkene «heterofili og homofili». Seksuell orientering kan være et mer konstruktivt begrep å bruke i denne sammenheng. Se del 3 for mer om begrepet «seksuell orientering».
- Undervisningen bør ta høyde for skolens ansvar for likebehandling slik at opplæringen ikke bidrar til

at seksuell orientering framstår som et etisk problem.

- Kompetansemålet over antyder at det flerkulturelle samfunnet først og fremst innebærer utfordringer. I tilsvarende kompetansemål for samfunnsfag skal elevene også drøfte muligheter knyttet til flerkulturelle samfunn. Skolen må vektlegge at opplæringen knyttet til det flerkulturelle balanseres og gjøres i overensstemmelse med læreplanverkets generelle del.

KILDE

Læreplanverket for Kunnskapsløftet, Utdanningsdirektoratet 2006

ANDRE RELEVANTE KILDER

- Ensjo, Dag Øistein 2009. **Sex og religion og seksualitet. Fra jomfruball til hellig homosex**, Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellum, Ann og Kirsten Ketscher (red.) 2008. **Diskriminerings- og likestillingsrett**. Oslo: Universitetsforlaget.
- Leer-Salvesen, Paul, Vigdis Hølen og Levi Geir Eidhamar 2001. **Den andre: etikk og filosofi i skolen**. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

- Moxnes, Halvor, Jostein Børtnes og Dag Øistein Ensjo (red.) 2002. **Naturlig sex? Seksualitet og kjønn i den kristne antikken**. Oslo: Gyldendal akademisk forlag.

- Sky, Jeanette 2007. **Kjønn og religion**. Oslo: Pax forlag.

- Røthing og Svendsen 2009. **Seksualitet i skolen. Perspektiver på undervisning**. Oslo: Cappelen Damm.

- Thorbjørnsrud, Berit Synnøve (red.) 2005. **Evig din? Ekteskaps- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge**. Oslo: Abstrakt forlag.

FORMÅLET MED FAGET

Norskfaget er et sentralt fag for kulturforståelse, kommunikasjon, dannelse og identitetsutvikling. Gjennom aktiv bruk av det norske språket i arbeid med egne tekster og i møte med andres, innlemmes barn og unge i kultur og samfunnsliv. Norskfaget åpner en arena der de får anledning til å finne sine egne stemmer, ytre seg, bli hørt og få svar. Slik representerer faget en demokratisk offentlighet som rustet til deltakelse i samfunnsliv og arbeidsliv. Mer enn noen gang krever samfunnet mennesker som mestrer språk og tekst.

Norskfaget er et sentralt kulturfag med stort betydning for elevenes danning og identitetsutvikling. Gjennom litteratur og språk skal elevene bli kjent med seg selv, få kompetanse til deltakelse i samfunnsliv og arbeidsliv og kjennskap til og økt forståelse for andre mennesker og samfunn.

Kompetansemålene legger spesielt vekt på hvordan språk kan brukes negativt. Målene åpner for tematisering av verbal, seksuell trakassering i bred forstand. Ettersom norskfaget er et sentralt dannelsesfag, vil det være spesielt viktig å motivere elevene til ikke å bruke språk som krenker eller er diskriminerende.

Litteratur som dere bruker i norskfaget vil i ulik grad og på ulike måter ofte indirekte handle om seksualitet og kjønn. Dette gir anledninger til å ta opp seksualitet og forventninger knyttet til kjønn og seksualitet i norskfaget. Relevante temaer i faget er også likebehandling – både med hensyn til kjønn, etnisitet og seksuell orientering.

Relevante kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- forklare hvordan man gjennom språk kan krenke andre (4. trinn)
- drøfte hvordan språk kan uttrykke og skape holdninger til enkeltindivider og grupper av mennesker (7. trinn)
- drøfte hvordan språkbruken kan virke diskriminerende og trakasserende (10. trinn)

Ingen av disse kompetansemålene nevner seksualitet direkte. Målene inviterer imidlertid til å jobbe med ulike former for verbal trakassering fordi de handler om hvordan språk kan krenke, skape holdninger, diskriminere og trakassere. Siden målene legger vekt på at språket brukes i relasjon til andre, kan disse kompetansemålene med fordel ses i sammenheng med opplæringen i andre fag, som for eksempel RLE, hvor etiske spørsmål knyttet til mellommenneskelige forhold skal tas opp. Behandlingen av verbal seksuell trakassering kan dessuten, med fordel, ses i sammenheng med arbeid med seksualitet og kulturelle normer i samfunnsfag. Språk og effekter og betydninger av ord er like fullt mest sentralt når seksualitet berøres i norskfaget.

Kompetansemålene ovenfor framstår som ganske like. For de

yngste elevene ligger vekten imidlertid på hvordan språk kan krenke og såre andre, tilsiktet eller ikke. Undervisningen skal med andre ord bevisstgjøre elevene på betydningen av ord og hvordan spesifikke ord kan såre andre. Kompetansemålet for 7. trinn handler i større grad om elevenes holdninger.

Her kan dere blant annet utfordre elevene til å reflektere over hvilke holdninger de gir uttrykk for eller bidrar til å skape ved å bruke ord som er knyttet til seksualitet og kjønn. Målet for 10. trinn legger i større grad opp til at elevene kan analysere hvilke effekter språkbruk kan ha. Det knyttes til etablerte termer som «diskriminering» og «trakassering», og kan åpne for diskusjoner om diskriminerende språkbruk og verbal seksuell trakassering.

VIKTIGE TEMAER I FAGET

– SE DEL 3:

- A. Etikk og seksualitet, side 37
- D. Seksualitet og nye medier, side 53–55
- F. Seksuell trakassering, side 59–63

VERDT Å LEGGE MERKE TIL

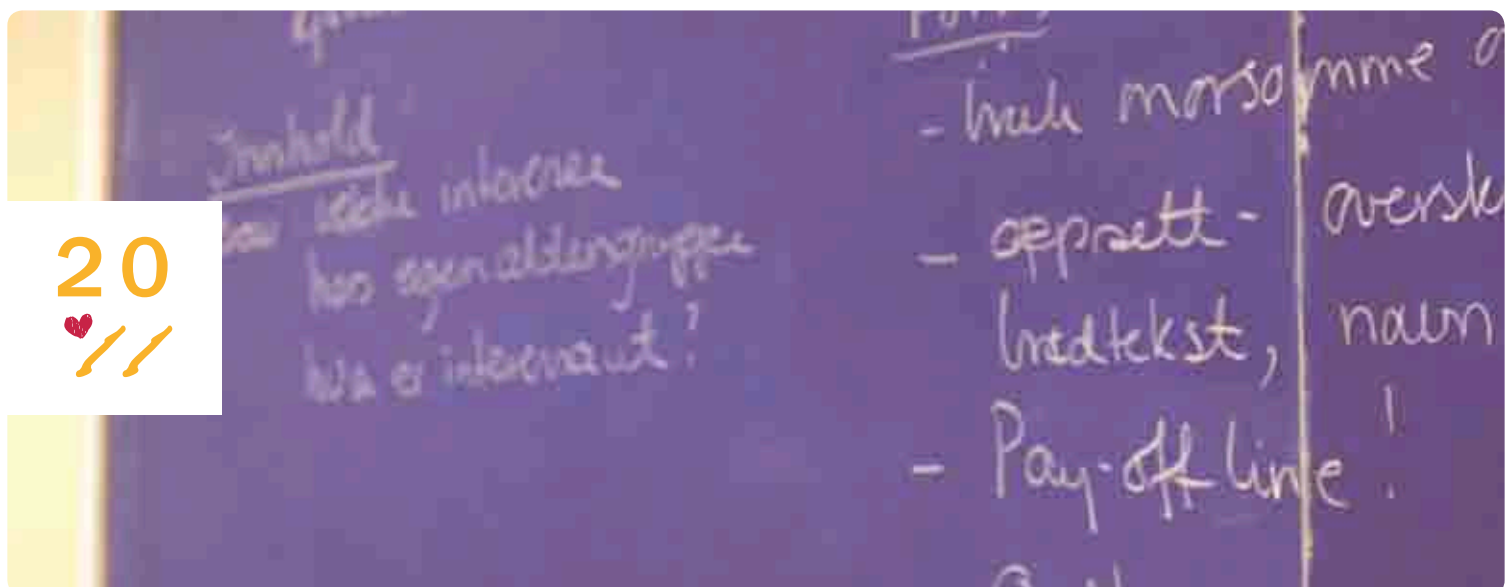
- Det er gode grunner for å behandle temaer knyttet til seksualitet i norskfaget, ettersom dette faget er et sentralt dannelsesfag og fordi det er gjennom språket at seksualitet kan sies å være kontinuerlig tilstede i skolen.
- Norsk kan knyttes mot både samfunnsfag og RLE med hensyn til opplæring på området.

KILDE

Læreplanverket for Kunnskapsløftet, Utdanningsdirektoratet 2006

ANDRE RELEVANTE KILDER

- Anderssen, Norman og Hilde Slåtten 2008. **Holdninger til lesbiske kvinner, homofile menn, bifile kvinner og menn og transpersoner (LHBT-personer)**. En landsomfattende, representativ spørreundersøkelse. Bergen: Avdeling for samfunnspsykologi, Universitetet i Bergen.
- Huitfeldt, Anniken og Kurt Ole Linn 2009. **Skapsprengere**. Oslo: Aschehoug.
- Røthing og Svendsen 2009. **Seksualitet i skolen. Perspektiver på undervisning**. Oslo: Cappelen Damm.
- Slåtten, Hilde, Norman Anderssen og Ingrid Holsen 2008. **Førebygging og handtering av homofobisk erting i ungdomsskolen**. Bergen: HEMILS enteret, Senter for forskning om helsefremmende arbeid, miljø og livsstil.

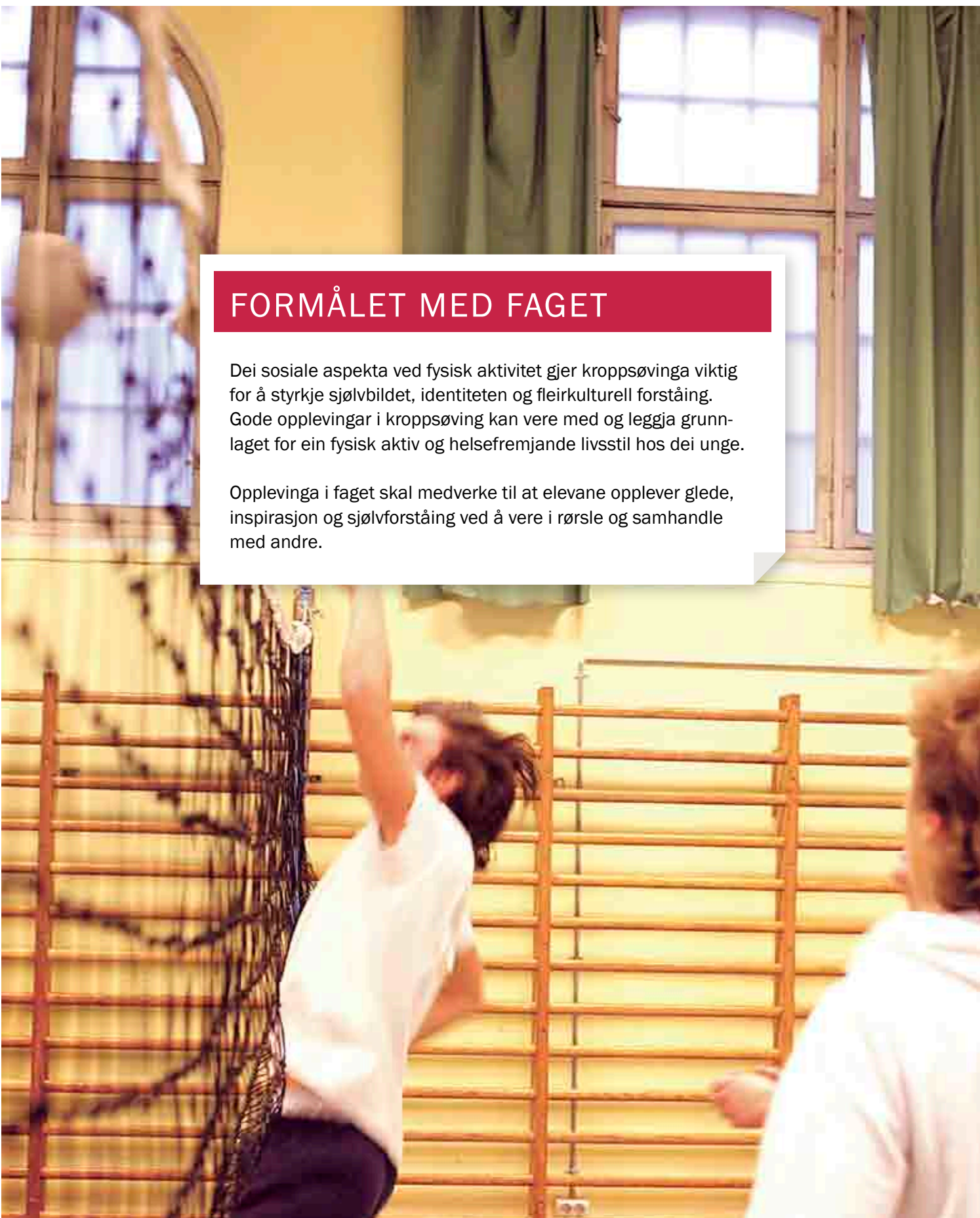
20
❤
//

SEKSUALITET I KROPPSØVING

FORMÅLET MED FAGET

Dei sosiale aspekta ved fysisk aktivitet gjer kroppssøvinga viktig for å styrkje sjølvbildet, identiteten og fleirkulturell forståing. Gode opplevingar i kroppssøving kan vere med og leggja grunnlaget for ein fysisk aktiv og helsefremjande livsstil hos dei unge.

Opplevinga i faget skal medverke til at elevane opplever glede, inspirasjon og sjølvforståing ved å vere i rørsle og samhandle med andre.

Seksualitet omtales ikke direkte i formålsbeskrivelsen for kroppsøving. Flere elementer i beskrivelsen gjør det imidlertid relevant å se kroppsøvingsfaget i sammenheng med andre temaer som omtales i dette ressursheftet.

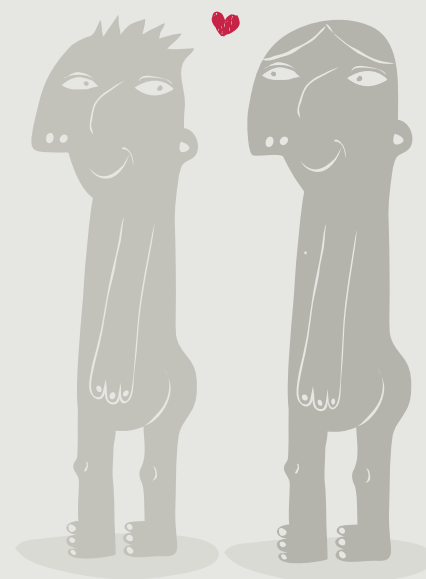
Formålet slår fast at kroppsøvingen er viktig for styrking av både selvbilde, identitet og flerkulturell forståelse. Alle disse tre temaene kan ses i sammenheng med opplæringen knyttet til seksualitet. Blant annet er det ofte tett sammenheng mellom den enkeltes selvbilde og forhold til egen kropp og seksualitet. I kroppsøvingsfaget blir kroppslige ferdigheter spesielt synlige, og i garderoben kan den enkeltes nakne kropp være synlig for medelever. Dette kan gjøre elever særs kilt sårbare for mobbing, ryktespredning og ulike former for seksuell trakassering. Derfor er det viktig å holde fast ved at aktivi-

tetene i kroppsøving skal fungere holdningsskapende og være i tråd med skolens overordnede opplæringsmål og -prinsipper.

Beskrivelsen av formålet med kroppsøvingsfaget viser dessuten tydelig at faget er et sosialt og relasjonelt fag. Faget handler i stor grad om samhandling med andre mennesker. Ettersom faget også inkluderer kroppsnær samhandling, er det spesielt viktig at

opplæringen tar høyde for elevers kroppslige sårbarhet og ulike intimitetsgrenser. Kroppsøvingsfaget bør derfor gi elevene kontinuerlig trening i å tolke og respektere andres grensesetninger.

20

Denne kompetansen kan ses i sammenheng med opplæring hvor seksuell trakassering og seksuelle overgrep blir et tema (se del 3).

Kroppsøvfaget som arena for mellommenneskelig samhandling er altså på flere måter relevant for opplæring knyttet til seksualitet. Dessuten er kroppslige kjennetegn og sportslige ferdigheter ofte utgangspunkt for at gutter mobbes ved å kalles «homo». Forskning har vist at gutter sjelden kalles homo fordi mobberne faktisk tror eller mener at de forelsker seg i andre gutter. Det er tvert i mot vanligvis helt andre ting som gjør at gutter stemples som «homo», som for eksempel spinkel kroppsbygning og at de ikke liker å spille fotball eller at de unngår å slåss. Flere idretter i kroppsøvfaget regnes for å være spesielt «homofobe» og «maskuline» i tradisjonell forstand. Elever som hevder seg godt i kroppsøving er ofte aktive i idrett på fritiden. Negative og kjønnsstereotype holdninger fra idrettsarenaen kan derfor komme til uttrykk også i kroppsøvingstimene.

Relevante kompetansemål

Det er ingen kompetansemål for kroppsøving som er direkte relatert til seksualitet. Følgende kompetansemål for 4. trinn kan imidlertid ses i sammenheng med respektfull samhandling mellom kjønnene, som inngår i skolens

ansvar for å skape likestilling mellom kjønnene:

- Mål for opplæringa er at eleven skal kunne vise evne til samhandling i ulike aktiviteter.
- Mål for opplæringa er at eleven skal kunne vere med i songleikar og enkle dansar frå ulike kulturar.

Både 7. og 10. trinn har dessuten også kompetansemål som foreskriver at elevene skal få kompetanse knyttet til dans. Dans er ofte en form for samhandling som, ikke minst i tilknytning til ungdomskulturen, har med samhandling mellom kjønn å gjøre. Ettersom kompetansemålene legger vekt på at elevene selv skal kunne lage egne danser, kan dette gi elevene anledning til å eksperimentere med bevegelser som ikke bare bygger på kjønnsstereotype roller.

VERDT Å LEGGE MERKE TIL

- Det er viktig at dere som er lærere er ekstra oppmerksomme på at det ikke foregår mobbing i dusj og garderobe.

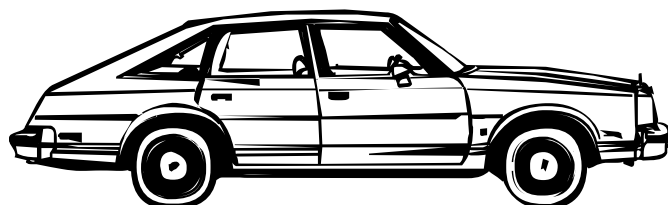
KILDE

Læreplanverket for Kunnskapsløftet, Utdanningsdirektoratet 2006

VIKTIGE TEMAER I FAGET

– SE DEL 3:

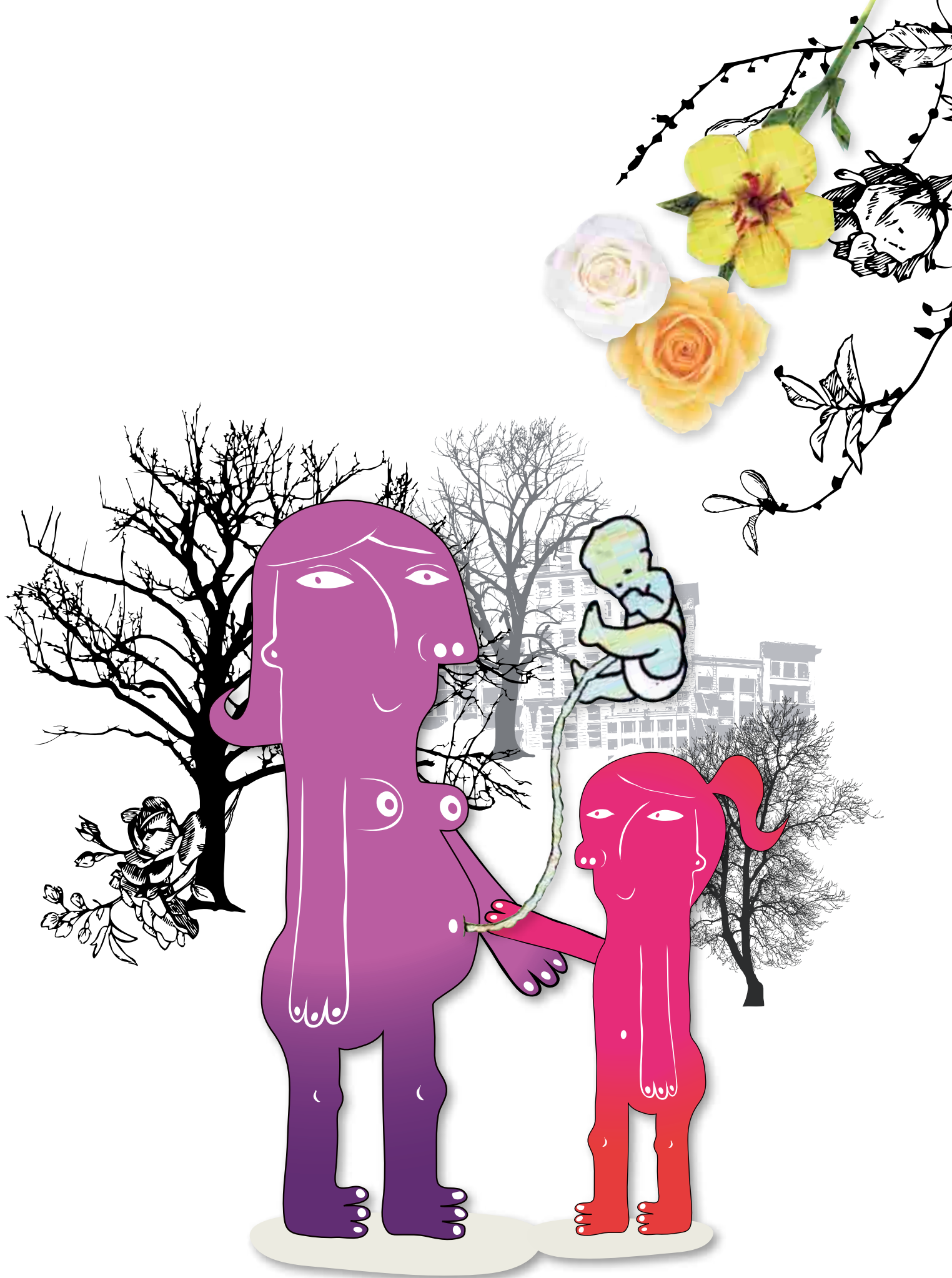
- F. Seksuell trakassering, side 59–63
- G. Seksuelle overgrep, side 64–70

DEL 3: Sentrale temaer og forslag til elevaktiviteter

20

Denne delen av ressursheftet handler om sentrale temaer tilknyttet undervisning om seksualitet. Noen temaer er hovedsakelig relevant for ett fag, men de fleste vil være relevant for flere. I tilknytning til flere temaer er det også foreslått elevaktiviteter. Noen av temaene er mer indirekte relevante for undervisning om seksualitet. De handler om forhold som lærere med fordel kan være kjent med selv om de ikke er direkte knyttet til den konkrete opplæringen om seksualitet. Dette gjelder for eksempel kapitlet om seksualitet og nye medier og deler av kapitlet om seksuell trakassering.

I del 2 ble det gjort tydelig rede for hvordan dere som faglærere kan orientere dere i teksten for å finne relevante temaer og elevaktiviteter for sitt eget fag. I del 3 blir det også gjort rede for hvilke fag de ulike temaer og elevaktiviteter er ment å gjelde for. Spesielt to ting er viktig å merke seg:

1. Temaene presenteres alfabetisk. Det ville være misvisende å framheve enkelte temaer som viktigere enn andre. Hva som er viktigst varierer med fagene. Temaene er derfor presentert alfabetisk.

2. Temaene er ikke knyttet til spesifikke klassetrinn. Mens temaene i del 2 er tilknyttet klassetrinn, er presentasjonen i del 3 mer overgripende. Det er opp til den enkelte lærer å se tematikken i sammenheng med de konkrete kompetansemålene og vurdere hvordan ulike temaer best kan tas opp for ulike aldersgrupper. Forslag til trinn er oppgitt kun for enkelte elevaktiviteter.

A. ETIKK OG SEKSUALITET

I kompetansemålene for RLE er seksualitet og etiske spørsmål knyttet sammen. Store deler av aktivitetene i skolen kan imidlertid sies å befatte seg med etiske spørsmål ettersom de er rettet mot mellommenneskelige relasjoner og elevenes danning.

Kompetansemålene for norsk-faget handler i stor grad indirekte om etikk. Opplæring hvor verbale krenkelser og verbal trakassering generelt tematiseres og som tar opp seksuell trakassering mer konkret, kan med fordel også knyttes til refleksjoner omkring hva etikk er og ikke minst hvilke etiske spørsmål som blir tatt på alvor.

HVA ER ETIKK ?

Etikk kan forstås som *refleksjon omkring moralske problemer*. Etikk, eller morallære, er den gren av filosofien som undersøker hva som er rett og hva som er galt, og som setter normer og prinsipper for riktig handling. (www.filosofi.no)

Ulike etiske teorier gir forskjellige svar på hvilke spørsmål som skal stilles for å finne ut hva som er etisk riktig. Noen vil hevde at

konsekvensene av en handling er det viktigste når en handling skal vurderes som riktig eller uriktig. Noen vil legge vekt på om gitte *regler* er fulgt, mens andre er opptatt av om hensiktene var gode. I prinsippet kan en handling derfor være riktig hvis den er utført i tråd med gjeldende regler eller hvis hensikten var god, selv om konsekvensene ikke nødvendigvis er gode.

Et mulig svar på hva moral er, kan være å si at *moral er å ta det alvorlige på alvor*. Dette kan være et fruktbart utgangspunkt for undervisning om seksualitet, kjønn og etikk. Men det krever en viktig avklaring: *Hva blir sett på som alvorlig?* Hvis moral er å ta det alvorlige på alvor, er det nødvendig at et fenomen blir sett på som alvorlig for at det skal bli oppfattet som et moralsk problem. Derfor er det nødvendig å spørre hva som blir sett på som alvorlig og hva som ofte blir avfeid som mindre viktig i mellommenneskelig samspill. Dette gjelder ikke minst når kjønn og seksualitet på ulike måter blir satt i sving i samspill mellom mennesker. *Enkelt sagt*

kan man si at det oppstår et moralsk problem når noen kommer til skade (Røthing og Svendsen 2009, side 272).

FORSLAG TIL ELEVAKTIVITETER

Spørsmål til samtale/drøfting:

- Hvilke typer konflikter mener elevene at kan oppstå i forbindelse med seksualitet og kjønn?
- Hva gjør noen konflikter til etiske konflikter eller etiske spørsmål?
- Hvilke «konflikter» mener de at er viktige/alvorlige?
- Hvilke konflikter mener de at ikke blir tatt alvorlig som burde vært tatt alvorlig?

Hensikten med spørsmålene er å få elevene selv til å sette ord på hva som bør tas på alvor i seksuelt samspill mellom unge. Spørsmålene kan dere bruke på ulike trinn avhengig av hvordan de formuleres og samtalen rammes inn.

FYSIKKAUD.

Oslo Kommune Høringstende skole

Rom: FYS

	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	
08.00						08.00
09.00	Fysikk 3FY OLSI 3FYSS-G31	Fysikk 2FY BIRE 2FYSS-G22	Matematikk 3MX PALJ 3MAX5-G31	Naturfag TVEE,OPSM 1NATS-1AAB	Naturfag OPSM 1NATS-2BAA	09.00
10.00						10.00
11.00	Matematikk 3MX PALJ 3MAX5-G31	Matematikk 1M TVEE 1M-1DA	Fysikk 2FY PALJ 2FYSS-G21	Matematikk 1M TVEE 1M-1AAB	Fysikk 2FY PALJ 2FYSS-G21	11.00
12.00						12.00
13.00	Naturfag OPSM 1NATS-1AAB	Matematikk 1M TVEE 1M-1AAB	Fysikk 3FY OLSI 3FYSS-G31	Matematikk 1M TVEE 1M-1DA	Fysikk 2FY BIRE 2FYSS-G22	13.00
14.00						14.00
15.00	Fysikk 2FY palj 2 2FYSS-G21	Matematikk 1M palj 1 1M-1AAB	Matematikk 1M palj 1 1M-1AAB	Fysikk 2FY palj 2 2FYSS-G21	Matematikk 1M palj 1 1M-1AAB	15.00

B. FAMILIE OG FAMILIEFORMER

Temaet familie og familieformer er først og fremst sentralt i samfunnsfag. Erfaringsmessig vil forventninger og forestillinger knyttet til seksualitet og kjønn ofte settes i sving når temaet behandles.

Etter 4. trinn skal elevene blant annet kunne samtale om variasjon i familieformer. Det er viktig at dere tar med variasjon på alle trinn. Opplæringen i samfunnsfag vil på ulike måter komme til å tematisere familie, også når det ikke handler direkte om familie. Det er viktig at variasjonen som understrekes i kompetansemålet for 4. trinn blir synlig for eksempel i valg av eksempler. På tilsvarende måte bør variasjonen gjenspeiles i norskfaget, blant annet gjennom valg av litteratur.

Deler av opplæringen i RLE tar også utgangspunkt i familien fordi religiøse ritualer og høytidsfeiringer i stor grad knyttes til familien. Vektleggingen av variasjon i familieformer kan med fordel også gjenspeiles i RLE i tilknytning til undervisning om religiøse høytider og ritualer.

Det er viktig at opplæring som tematiserer familie og seksualitet ikke dreier seg for mye om elevenes framtidsvalg, men heller tar utgangspunkt i elevenes egne liv

og omgivelser her og nå. Lærerne bør med andre ord ikke ta for gitt at alle elever vil ønske eller få anledning til å stifte familie i tradisjonell forstand.

HVA ER EN FAMILIE?

HVEM ER FAMILIE?

Ordet familie kommer fra latin og betød opprinnelig mennesker i en husstand, mer presist kvinner, barn, tjenere og andre som tilhørte en manns hus. Enkelt sagt betyr familie mennesker som bor sammen. Men i Norge i dag forbinder vi vanligvis familie med slektninger, uavhengig av om de bor sammen eller ikke. På den ene siden er familie noe vi er født inn i. Slektskapsbåndene til biologiske foreldre, besteforeldre og søsken oppfattes som udiskutable. På den andre siden er familie de vi lever sammen med. Menneskene som steller og mater oss eller som lærer oss å gå og som synger for oss om kvelden er ikke nødvendigvis biologisk i slekt. De fleste vil trolig tenke på dem de har levd sammen med over lengre tid som familien sin, uavhengig av biologiske relasjoner. Det gjelder for eksempel søsken de har vokst opp med som har samme mor men ikke samme far, eller en voksenperson i hjemmet som er kjæreste med en av foreldrene.

HVA ER EN FAMILIE?

I småskolen kan det være nyttig å knytte spørsmålet om hva en familie er og hvordan familieformer varierer til historiefaget. Elevene skal kunne snakke om seg selv og familien sin i fortid, nåtid og framtid. Når de hører ordet «familie» tenker mange først på en kjernefamilie med én kvinne og én mann. Men kjernefamilien er et historisk og geografisk avgrenset kulturelt fenomen. Mange andre familieformer er også vanlige i Norge nå og har også vært det tidligere.

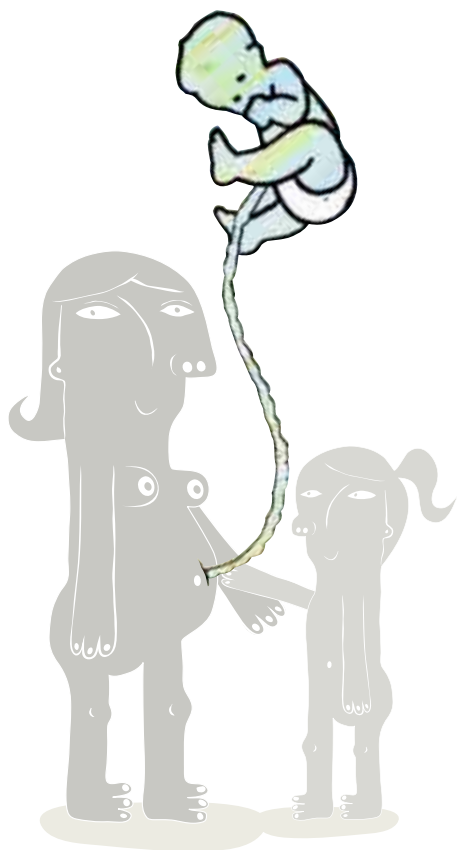

HVA GJØR FAMILIEN?

Familien er en samfunnsinstitusjon som tar hånd om ulike oppgaver i forskjellige samfunn og kulturer. I mange samfunn har familien ansvar for gamle, syke og barn. Ofte er det spesielt kvinner – både mødre, søstre, døtre og bestemødre – som utfører disse oppgavene. I Norge har staten deler av disse oppgavene gjennom aldersomsorg, helsevesen og barnehager, noe som blant annet bidrar til at kvinner oftest har gode muligheter til å ha lønnsarbeid utenfor hjemmet.

VARIASJON I FAMILIEFORMER

I følge Statistisk sentralbyrå (SSB) bor ett av fire barn sammen med én av foreldrene sine. Mange av dem har to familier fordi de også hører til i familien til den forelderen som de ikke bor sammen med.

20
♥
//

Noen voksne får barn alene gjennom adopsjon eller donor, og noen mister kontakten med én forelder hvis foreldrene ikke samarbeider om å ha familie.

I storfamilien bor flere generasjoner sammen – både foreldre, ett eller flere voksne barn med ektefeller og deres barn. Ugifte søsken inngår ofte i storfamilien. Det samme kan gjelde barn som bor sammen med besteforeldre, tanter, onkler og søskenbarn, og ikke med sine biologiske foreldre. Storfamilien var svært vanlig i Norge tidligere, men også i dag bor mange barn i storfamilie. Noen vokser opp på gård med besteforeldre og tanter eller onkler i et annet hus på gården. Andre bor i by der foreldrene har kjøpt et stort nok hus til besteforeldre, søsken eller andre familiemedlemmer. Noen ganger kjøper deler av storfamilien leilighet i samme blokk eller hus i samme rekke. Barn i storfamilie kan samtidig ha en far eller mor som er aleneforsørger eller ha to mødre i storfamilien. Familienes boform kan ha sammenheng med tradisjon og forventninger, men kan også henge samme med praktiske og økonomiske forhold.

Mor, far og barn er den mest utbredte familieformen i Norge. Kjernefamilier med barn fra foreldrenes tidligere forhold blir stadig vanligere. Da har barna tilhørighet til flere familier og begrepet kjernefamilie er i ferd med å få ny mening. Det er viktig å behandle kjernefamilien som en spesifikk familieform, og ikke bare som en uspesifisert «vanlig familie». Det er viktig å presisere at andre familieformer enn den tradisjonelle kjernefamilien også er vanlig i dag. Svært mange barn og unge har

erfaring fra andre familiekonstellasjoner som for eksempel å vokse opp med bare én foreldre, å vokse opp i familier med halv-søsken og ekstraforeldre, å vokse opp i storfamilier og å vokse opp med foreldre av samme kjønn.

I familier av samme kjønn er foreldrene to kvinner eller to menn. Hvis begge er foreldre til barna, har barna altså to mammaer eller to pappaer. Som i alle andre familier kan det variere hva barna kaller foreldrene sine. Noen velger ulike varianter av mamma/mor/mamsen/mimmi eller pappa/far/papsen/pappi. Andre bruker bare navn eller navn kombinert med mamma/pappa, som for eksempel «mamma Siri» eller «Torepappa». I generelle samtaler med barn fungerer det fint å si «mammaene», «pappaene», «den ene mammaen» eller «den andre pappaen». Det er forsket mye på forskjeller i oppvekstvilkårene for barn med foreldre med likt eller ulikt kjønn. Resultatene viser tydelig at livet i sammekjønnsfamilier er som i andre familier. Barna har det like bra eller like dårlig som andre, og skikker seg like bra eller dårlig.

Mange barn i sammekjønnsfamilier har, som mange barn av aleneforsørgere og i storfamilier, flere sett foreldre. Det kan være far, eventuelt hans partner, og mor, eventuelt hennes partner, men også biologiske foreldre og fosterforeldre. Barn i sammekjønnsfamilier med bare ett sett foreldre – som bare har mødre eller bare har fedre – kan være resultat av en form for kunstig befruktning, sæddonasjon, egg-donasjon, prøverør og/eller surrogat. De fleste bruker begrepene «donor» og «surrogat», og unngår å kalle hjelperne for

«surrogatmor» eller «donorfar». Det samme kan være lurt i undervisningen så elevene ikke skal tro at det eksisterer en foreldre/barnrelasjon mellom barnet og donoren eller surrogaten. Dette er viktig for å bidra til å utvide elevenes perspektiver på hva en familie er, slik undervisningen skal i henhold til formålet med faget.

Alle elever skal oppleve respekt uavhengig av familiekonstellasjonen de tilhører. Ulike familier velger, som vist over, å bruke forskjellige begreper på relasjonene mellom familiens medlemmer. Det er viktig at skolen er kjent med og respekterer med benevnelsene elevene er vant med. Mange familier misliker for eksempel «ste»-begrep som «stefar» eller «stesøsken». Begrepene kan gi negative assosiasjoner. Derfor er det viktig å bruke benevnelsene som elevene og familiene deres har valgt. Elever med to familier skal dessuten ikke måtte velge hvilken familie som er viktigst. Dersom de ønsker det, må elevene få anledning til å fortelle om begge familier, lage morsdagskort til alle mødrene og julegaver til begge hjem.

FORSLAG TIL ELEVAKTIVITETER FAMILIER

Allerede i 1. trinn egner temaet familie seg godt til tverrfaglig arbeid eller prosjektarbeid. For å presentere elevene for ulike familieformer, kan læreren introdusere en imaginær vennskapsklasse og fortelle om familiene der. Vennskapsklassen kan visualiseres i klasserommet. Elevene kan lære om ulike religiøse skikker og livssynstradisjoner i familiene til den imaginære vennskapsklassen.

Vennskapsklassen kan dere bruke til å presentere elevene for

problemstillinger og stoff som ikke kommer opp i samtaler om deres egne familieforhold. Imaginære familier kan også brukes for å ta opp sensitive temaer, som for eksempel foreldres bruk av tvang eller vold overfor barn eller problemstillinger knyttet til likestilling og likeverd. Læreren bør for øvrig være oppmerksom på at slik presentasjon av egen familie kan avsløre tabuer eller såkalte familiehemmeligheter. For noen barn kan sensitive temaer, som seksuelle overgrep og konflikter knyttet til normer for kjønn og seksualitet, komme opp.

UKAS BARN

Med jevne mellomrom kan lærere presentere nye, imaginære barn for klassen. Barna presenteres med navn, familieforhold, bosted og interesser, og kan brukes som introduksjon til ulike emner i geografi, historie og naturfag. Barnas familier trenger altså ikke være tema i seg selv, men elevene kan arbeide med religiøse høytider som feires hjemme hos ukas barn, eller de kan lære om viktige religiøse personer som barn er oppkalt etter – for eksempel personer som er omtalt i religiøse fortellinger som barna skal bli kjent med. Det er viktig at de imaginære barna har familier som gjenspeiler variasjoner i familieformer som skal tas opp i opplæringen.

STORYLINE

Storyline, om for eksempel reiser eller miljøvern, kan med fordel inneholde familietyper og karakterer med ulik seksuell orientering. Storyline egner seg også godt som metode i undervisningen om forelskelse, samliv og seksuell orientering. Elevene kan få en nærhet og samtidig en distanse til stoffet som gjør det mulig for dem

å leve seg inn i problemstillingene rundt for eksempel forelskelse, kjærlighet, sjalusi og seksuelle orienteringer.

PROSJEKT OM FAMILIE, KJØNN OG ØKONOMI

La elevene selv velge hvem de vil samarbeide med om denne oppgaven. De kan også arbeide alene. Elevene skal deretter velge et framtidig yrke. Videre får de opplyst at klassekameraten de nettopp har valgt skal være deres samlivspartner i prosjektarbeidet. Med utgangspunkt i dette, skal de finne ut omtrent hvor mange penger hvert par vil komme til å tjene. De som har valgt å jobbe alene får i oppgave å finne ut om de lever alene uten barn eller om de har barn som de har omsorgsansvar for. Se til at de som jobber alene velger ulike konstellasjoner med hensyn til hvordan omsorg for barn fordeles, slik at ulike økonomiske sider kommer fram. Siden kan elevene, enten de bor alene eller sammen med en partner, finne ut hva slags bolig de kan få råd til, hva slags ferier de kan ha råd til og hvor mye penger de vil ha til rådighet. Målet med prosjektet er blant annet at elevene skal få kjennskap til lønnsforholdene i kvinne- og mannsdominerte yrker og å bli fortrolig med ulike samlivskonstellasjoner i dagens Norge.

NRKS SERIE OM FAMILIER

NRK laget i 2008 en serie på seks episoder om ulike familier. Her møter vi Linn-Tabita som har ti søsken, Varan som bor på asylmottak, Ole-Aleksander som har to mammaer og snart en lillesøster, Fabian og Marin som har skilte foreldre og Monica og familien hennes som har en hel øy for seg selv. Serien er tilgjengelig på nettv hos NRK.

20

C. KULTURELLE OG RELIGIØSE NORMER

I læreplanverket er kulturelle normer for kjærlighet og familie, og dermed indirekte også normer for seksuell samhandling, knyttet til opplæring i samfunnsfag.

I praksis vil denne opplæringen også handle om religiøse tradisjoner og normer som dekkes av RLE-faget. På dette området vil det derfor være mulig å se opplæringen i samfunnsfag og RLE på i sammenheng.

Ingen av kompetansemålene for RLE inviterer direkte til behandling av religiøse normer tilknyttet seksualitet. I formålet for RLE-faget framgår det imidlertid tydelig at kultur og religion er tett sammenknyttet. Det er derfor mulig å synliggjøre at dette også gjelder for kulturelle og religiøse normer knyttet til seksualitet.

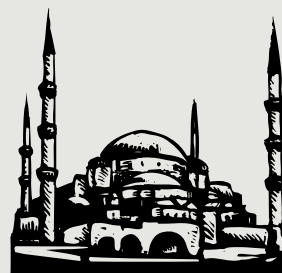
SEKSUALITET OG KULTUR

Holdninger til kjærlighet og seksualitet har variert over tid. Ulike kulturer og grupper har også ofte forskjellige meninger om hvordan forholdet mellom kjærlighet og seksualitet er eller bør være. Menneskers syn på dette henger med andre ord sammen med tro, livssyn og kulturelle normer. Et sentralt spørsmål er hvilke ram-

mer som regnes som riktige eller nødvendige for at to personer kan ha sex med hverandre: Er det tilstrekkelig å være glade i hverandre, eller bør de være gift for at det skal være riktig å ha sex?

I Norge eksisterer det flere forskjellige kulturelle normer knyttet til dette spørsmålet side om side. I religiøse miljøer er det ikke uvanlig å mene at sex, i alle fall samleie, tilhører ekteskapet. Noen mener sex får vente til det er avklart om forholdet vil vare. Andre igjen mener det er tilstrekkelig om begge parter har lyst. Diskusjoner omkring ulike kulturelle normer knyttet til seksualitet, som for eksempel normer for når to kan ha sex sammen, kan skje i lys av historiske, religiøse og samfunnsmessige forhold. Det kan være spesielt relevant å drøfte sammenhenger mellom religiøse normer og juridiske regler i ulike samfunn.

Gjennom å drøfte kulturelle normer knyttet til seksualitet og kjærlighet i skolen, kan elevene få redskaper til selv å forhandle om rammer og retningslinjer for sin egen seksualitet, i møte med forskjellige og tidvis motstridende normer. Krysspress knyttet til ulike seksuelle normer er en utfordring for mange. Mange jenter møter forventninger om å være

seksuelt aktive i tråd med idealer om kjønnslikestilling og liberale holdninger til seksualitet. Samtidig kan de bli stemplet som «horete» hvis de har sex med «for mange» eller har sex under «feil» omstendigheter. Hvilke kulturelle normer finnes for gutter og jenters seksuelle aktiviteter? På hvilke måter er «reglene» forskjellige og hvilke problemer byr dette på? Undervisningen bør tydelig belyse at å stemple andre som «hore» er seksuell trakassering og uakseptabel oppførsel. Les mer om dette i kapitlet om seksuell trakassering (side 59–63).

Ulike kulturelle normer og regler knyttet til forholdet mellom seksualitet og kjærlighet kommer ofte til uttrykk i forventningene som foreldre og annen familie har til

hvordan barna skal forvalte sin seksualitet. For eksempel hvis ungdommen forelsker seg i noen med annen etnisk bakgrunn, av samme kjønn eller med andre forutsetninger, som funksjonshemninger. Da kan ungdommen plutselig få en opplevelse av å ha gjort noe «galt», og frykte for å fortelle om kjæresteforholdet hjemme. Plutselig blir kulturelle normer i familien og nærmiljøet synlige.

Spørsmål knyttet til foreldrenes normer, ønsker og forventninger er spesielt aktuelle for ungdom som forelsker seg i noen av samme kjønn og for ungdom fra familier som vanligvis arrangerer ekteskap eller er sterkt involvert de unges valg av ektefelle. Da kan de unge lettere havne i sterk og problematisk uenighet med foreldrene.

Men de færreste voksne eller barn ønsker slike verdikonflikter i forbindelse med partnervalg. Fordi familierelasjonen i de fleste tilfeller er like viktige eller viktigere enn kulturelle normer og regler, vil både foreldre og ungdom gjerne strekke seg langt for å få til en løsning som alle kan leve med. I mange tilfeller betyr dette at foreldrene får litt tid til å venne seg til ungdommens eget partnervalg og at relasjonen blir bra på sikt.

Hvor store problemer som oppstår avhenger naturligvis av hvor stor avstand det er mellom foreldrenes, familiens og venners verdier og ungdommens valg. Foreldre som mener homoseksualitet er en udiskutabel synd og at mennesker virkelig ikke burde leve i homoseksuelle forhold, kan for eksempel

skape store utfordringer. Videre kan det by på store problemer dersom foreldre, som for eksempel hadde sett for seg en gutt fra sin egen hjemby i Pakistan som partner til sin datter, må forsone seg med tanken på at hun skal gifte seg med en gutt fra India – to naboland som har mange uenigheter. Kort sagt kan partnervalg på tvers av livssyn og verdier by på utfordringer for mange, også for ungdom med etnisk norske foreldre.

Noen mennesker bruker kontroll og vold for å opprettholde normer for kjærlighet og seksualitet som de mener bør gjelde for andre. Et eksempel på dette er hat- og aggresjonsmotivert vold mot ikke-heteroseksuelle. Det samme gjelder vold mot mennesker med annen hudfarge eller vold som springer ut av at den voldsutsatte har, har hatt eller har ønsket å ha et seksuelt forhold til en i voldsutøverens familie. I disse tilfellene, som ellers i samfunnet, er det oftest menn som utøver fysisk vold. Det er også mange former for vold i nære relasjoner, der den ene partneren forsøker å kontrollere den andres seksuelle oppførsel. Et eksempel på dette er foreldre som bruker autoriteten sin til å tvinge barna inn i ekteskap som oppfyller foreldrenes egne kriterier. Dette kalles gjerne tvangsekteskap. Alle disse formene for vold og tvang er både ulovlige og straffbare.

I kapitlet om seksuelle overgrep er det et eget avsnitt om maktforhold og vold. Temaer som er tatt opp i dette avsnittet kan ses i sammenheng med temaene som tas opp i kapitlet om seksuelle overgrep.

TVANGSEKTESKAP

Retten til å velge sin egen ektefelle er nedfelt i internasjonale konvensjoner. Å tvinge noen inn i et ekteskap er forbudt ved norsk lov, og krenker grunnleggende menneskerettigheter. Tvangsekteskap er med andre ord ulovlig.

Tvangsekteskap er del av et større problemfelt relatert til autoritær oppdragelse, kontroll og vold. Ofte brukes begrepet æresrelatert vold om denne formen for vold, fordi den knyttes til enkelte samfunns forestillinger om ære og skam. Det er grunn til å anta at det er sammenheng mellom streng oppdragelse og sterk kontroll tidlig i ungdomstiden og senere giftepress og tvangsekteskap.

Det er viktig at skolen gir tydelig informasjon om hva tvangsekteskap er og hvor elever kan søke råd og hjelp. Samtidig er det viktig at formidlingen er nøktern og at den skiller tydelig mellom arrangerte ekteskap og tvangsekteskap. Det kan riktignok være glidende overganger mellom arrangerte og tvungne ekteskap, og det kan ligge ulike former for psykisk press eller tvang bak arrangerte ekteskap. Det er imidlertid viktig at dere formidler tydelig at arrangerte ekteskap ikke er i strid med norsk lov eller internasjonale konvensjoner. Innenfor enkelte minoritetsgrupper er det fortsatt vanlig at foreldre arrangerer ekteskap helt i tråd med barnas egne ønsker.

KILDE

Handlingsplan mot tvangsekteskap 2008–2011 (Barne- og likestillingsdepartementet).

ANDRE RELEVANTE KILDER

- Bredal, Anja og Lill S. Skjerven 2007. **Tvangsekteskap i hjelpeapparatet. Omfang og utfordringer**, utarbeidet ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning ved Universitetet i Oslo.
- Bredal, Anje og Julia Orupado 2008. **Et trygt sted å bo. Og noe mer**. Evaluering av botilbud til unge som bryter med familien på grunn av tvangsekteskap

KJØNNSEMLESTELSE AV JENTER

I behandlingen av kulturelle normer knyttet til kjærlighet, seksualitet, ekteskap og kjønn, tematiseres gjerne tvangsekteskap og kjønnslemlestelse av jenter. Dersom dette brukes som de eneste eksemplene på kulturelle normer som knyttes til andre kulturer enn den norske, blir det et ensidig negativt syn på «de andres» kulturelle normer. Det er viktig at opplæringen på dette området er nyansert og variert.

Verdens helseorganisasjon (WHO) antar at det på verdensbasis finnes 130–140 millioner kjønnslemlestedede jenter og kvinner og at omkring tre millioner jenter lemlestes årlig. Kjønnslemlestelse er knyttet til folkegrupper og ikke til nasjonalstater. Praksisen er først og fremst utbredt i 28 land i Afrika og Midt-Østen, men også blant grupper i India, Indonesia og Malaysia. Praksisen er i stadig endring. Dette gir seg blant annet utslag når vi ser hvilke former for kjønnslemlestelser som praktiseres av ulike grupper, og av alderen på barnet som lemlestes. I flere land, som i Etiopia, Eritrea, Kenya og Tanzania svekkes praksisen blant annet som følge av økt utdanning og støtte til lokale endringer.

I de landene hvor kjønnslemlestelse er utbredt, er praksisen ofte tillagt positiv betydning for den enkelte og ikke minst for hennes familie, og tradisjonen gis både moralsk og religiøs begrunnelse. Utøvelsen av kjønnslemlestelse i Norge og andre land i Europa er nært knyttet til praksisen i foreldrenes opprinnelsesland. Disse handlingene begrunnes gjerne med at det er nødvendig for å skape kvinner med høy moral, og med at ingen menn vil gifte seg med kvinner som ikke er kjønnslemlestet. Noen mener skikken er pålagt i deres religion, men ingen religioner krever at jenter og kvinner skal kjønnslemlestes. Kjønnslemlestelse er en tradisjon som er førkristen og førislamsk. Både kristne, jøder og muslimer praktiserer kjønnslemlestelse.

Kjønnslemlestelse bryter med en rekke grunnleggende likestillingsprinsipper, spesielt kvinners rett til å ha kontroll over egen kropp, seksualitet og helse. Kjønnslemlestelse er dessuten helse-skadelig. Akutte komplikasjoner knyttet til selve inngrepet er smerter, blødninger, hindret vannlating på grunn av hevelse, samt skader på urinrør, blære, skjede og endetarm. Kraftig blødning og infeksjoner kan bli livstruende og føre til dødsfall. Det finnes ikke tall for dødelighet i forbindelse med inngrepet. En stor andel kvinner som har vært utsatt for omfattende typer kjønnslemlestelser utvikler kroniske underlivsplager.

Det finnes ikke klare data for hvor mange jenter og kvinner bosatt i Norge som er kjønnslemlestet og hvor mange jentebarn bosatt i landet som blir lemlestet. I 2008

framløst Institutt for samfunnsforskning en rapport (se henvisning til rapporten under) som påviste 15 tilfeller av kjønnslemlestelse i Norge i perioden 2006–2007. I samme periode kom 111 bekymringsmeldinger fra barnevernet, helsestasjoner, skoler, barnehager og sykehusavdelinger. Datamaterialet gir imidlertid ikke grunnlag for å si noe sikkert om det totale omfanget av kjønnslemlestelser. Rapporten anbefaler for øvrig at skolehelsetjenesten utnyttes enda bedre til å informere elever om kjønnslemlestelse og hvordan dette kan unngås.

Endringer knyttet til praktisering av kjønnslemlestelser i Norge kan henge sammen med endringer i landet som jentebarnas foreldre opprinnelig kommer fra. Men endringer kan også henge sammen med hvilke forhold både foreldre og barn har til personer, livssituasjon, holdninger og normer

i Norge. Den svenske forskeren Sara Johnsdotter, som har forsket på somaliere i Sverige, hevder for eksempel at jenter med somalisk bakgrunn fortsatt mener det er viktig for dem å være jomfruer, men at dette ikke behøver bevises gjennom kjønnslemlestelse slik det er vanlig i Somalia. Johnsdotter ser dette i sammenheng med at kjønnslemlestelse er knyttet til et sosialt stigma i Sverige, at de som er lemlestet føler seg svært stigmatisert i møte med helsevesenet og at foreldre i lys av dette avstår fra å kjønnslemlestet døtrene sine for å styrke deres framtidsmuligheter.

Kjønnslemlestelse har vært forbudt ved lov i Norge siden høsten 2004. Handlingen straffes med fengsel inntil tre år eller opp til åtte år dersom inngrepet får særskilt alvorlige følger. I tillegg har alle som arbeider i offentlige instanser og tjenester, samt en rekke yrkesutøvere med profesjonsbestemt

taushetsplikt, lovpålagt plikt (opplysningsplikten) til å melde fra til den kommunale barnevernstjenesten ved mistanke om at barn blir mishandlet i hjemmet eller utsatt for andre former for alvorlig omsorgssvikt. Kjønnsslemlestelse anses som alvorlig omsorgssvikt.

I arbeidet med temaet må det tydelig framgå at omskjæring av gutter er lovlig i Norge. Omskjæring innebærer at forhuden på penis fjernes. Skikken er opprinnelig knyttet til jødedom og islam, men er til dels svært utbredt også blant kristne i USA og Canada. Praksisen ble for alvor vanlig fra 1870-tallet. I USA i dag er omkring 60 prosent av den mannlige befolkningen omskåret. Det er imidlertid relativt store geografiske forskjeller. Omskjæring er mest vanlig i religiøst konservative områder av USA.

KILDE

Handlingsplan mot kjønnslemlestelse 2008–2011.

Handlingsplanen kan lastes ned fra Helse- og omsorgsdepartementets nettside.

ANDRE RELEVANTE KILDER

Lidén, Hilde og Tonje Bentzen 2008. **Kjønnsslemlestelse i Norge.** Rapporten kan lastes ned på nettsiden til Barne- og familiedepartementet.

RELIGIØSE TEKSTER OG FORTOLKNINGS PROBLEMATIKK

I undervisning om seksualitet i RLE og arbeidet med normer for kjærlighet og seksualitet i samfunnsfag, kommer det ofte opp spørsmål om hva religiøse tekster sier om hva som er riktig eller galt når det gjelder seksualitet. Da

kan elevene få lese og diskutere tekststykker fra for eksempel Bibelen eller Koranen. Dette må gjøres med respekt så tekstene ikke framstilles som «teite» eller «rare». Samtidig er det viktig at elevene inviteres til å gjøre egne

fortolkninger og får bli kjent med flere mulige tolkninger av religiøse tekster. Teksten om Sodoma i 1. Mosebok kapittel 19, vers 1–14 kan være relevant for diskusjon i forbindelse med undervisning om seksualitet:

1. MOSEBOK KAPITTEL 19, VERS 1–14

1 De to englene kom til Sodoma om kvelden, mens Lot satt i byporten. Da Lot fikk se dem, reiste han seg og gikk imot dem, bøyde seg til jorden 2 og sa: «Gode herrer, ta inn i huset til deres tjener, bli der i natt og vask føttene! Så kan dere stå tidlig opp i morgen og dra videre.» De svarte: «Nei, vi vil være ute på torget i natt.» 3 Men han nødde dem så sterkt at de tok inn hos ham. Og da de kom inn i huset, laget han til et måltid for dem. Han bakte usyret brød, og de spiste. 4 Men før de hadde lagt seg, kom byens folk, mennene i Sodoma, unge og gamle, hver eneste mann, og omringet huset. 5 De ropte på Lot og sa til ham: «Hvor er de mennene som kom til deg i natt? La dem komme ut til oss, så vi kan få vår vilje med dem!»

6 Lot gikk da ut i døren til dem, stengte den etter seg 7 og sa: «Kjære brødre, gjør ikke en slik ugierning! 8 Jeg har jo to døtre som ingen mann har vært nær. La meg sende dem ut til dere, så dere kan gjøre med dem som dere lyster. Men disse mennene må dere ikke gjøre noe, siden de har funnet ly under mitt tak!» 9 Men de ropte: «Vekk med deg! Her kommer denne fremmedkaren og vil bo hos oss,» sa de, «og så vil han opptre som dommer! Nå vil vi bære oss verre at med deg enn med dem.» Så trengte de seg voldsomt inn på mannen, på Lot. De stormet mot døren for å bryte den sund. 10 Da strakte mennene hånden ut, tok Lot inn til seg i huset og stengte døren. 11 Så forvirret de synet på mennene utenfor døren, både på små og store; hvor mye de strevde, fant de ikke døren.

12 Da sa mennene til Lot: «Har du ellers noen her, enten svigersønner, sønner eller døtre eller andre som hører deg til i byen, så skal du ta dem med deg bort herfra. 13 For nå skal vi ødelegge dette stedet, fordi et stort klagerop over folket er nådd opp til Herren. Han har sendt oss for å ødelegge byen.» 14 Da gikk Lot ut og sa fra til svigersønnene sine, de som skulle ha døtrene hans. «Stå opp og kom dere bort fra dette stedet,» sa han; «for nå vil Herren ødelegge byen!» Men svigersønnene trodde han drev gjøn med dem.

FORSLAG TIL ELEVAKTIVITETER

KULTURELLE NORMER FOR SEKSUALITET

Spørsmålene nedenfor er sentrale i opplæringen knyttet til kulturelle normer for kjærlighet og seksualitet. De kan være utgangspunkt for undervisningen eller samtaler med elevene.

- Samtale om eller drøft ulike normer for når det regnes som akseptabelt eller rett for mennesker å ha et seksuelt forhold.
- Samtale om eller drøft hvorvidt disse normene har sammenheng med alder eller om det eventuelt er grunner for at normer kan eller bør være forskjellige avhengig av personenes alder.
- Diskuter hvor mye ungdom bør høre på andre, som venner og familie, når de velger hvordan de forvalter sin seksualitet og hvem de ønsker å ha et seksuelt forhold til.

FORELSKELSE OG ARRANGERTE EKTESKAP

Læringsressurs: Skuespillet *Romeo og Julie* av William Shakespare.

Ta utgangspunkt i Julies situasjon når hun får vite at foreldrene har planlagt bryllup mellom henne og Paris. Be elevene lage tenkte dialoger mellom Julie og hennes foreldre eller mellom Julie og hennes venner. Hvordan argumenterer hun mot ekteskapet? Hvordan argumenterer foreldrene for sitt syn? Hvilke handlingsalternativer har Julie? Kunne venner spille en rolle i beslutningen og hva ville de eventuelt si og gjøre?

Arbeidet kan skje i mindre grupper hvor elevene spiller ulike roller eller gjennom et større skuespill som involverer hele klassen. Elevene bør på forhånd kjenne «Romeo og Julie» godt. Elevene kan med fordel spille roller hvor de uttrykker andre meninger enn sine egne og hvor de spiller et annet kjønn.

GRENSESETTING, KJØNN OG SEKSUALITET

Se kapitlet om seksuelle overgrep, side 64–70.

UTGANGSPUNKT FOR VIDERE SAMTALE OM TEKSTEN OM SODOMA

Fram til slutten av 1870-tallet, da betegnelsen «homoseksuell» ble tatt i bruk, ble menn som hadde sex med menn omtalt som «sodomitter». Ordet «sodomitt» er avledet fra navnet på byen Sodoma som omtales i fortellingen ovenfor. Fortellingen er blitt brukt for å fordømme homoseksualitet i mange land og er fortsatt i bruk til dette. Teksten omtaler riktignok ikke sex mellom menn direkte, men tolkningstradisjonen i ettertid har ment at teksten handler om dette. I Koranen finner vi også henvisninger til denne hendelsen i Sure 7:80–82 og Sure 26:165–175.

Spørsmål til diskusjon:

- Selv om det har vært vanlig å tolke Guds straffedom over Sodoma som en straff for menn som ville ha sex med andre menn i stedet for å ha sex med kvinner, kan det være verdt å spørre: Er det gitt at teksten vil formidle akkurat dette til leserne? Drøft ulike argumenter for og imot.
- I det siste har flere forskere innenfor både kristen og muslimsk tradisjon vist hvordan teksten også kan lese som en fordømmelse av manglende gjestfrihet. Drøft argumenter for og imot denne fortolkningen.
- Lot har for ettertiden blitt stående som fortellingens forbilde og helt. Men hans tilbud til mennene om å få ta seg til rette med hans døtre får sjelden oppmerksomhet. Dette har sammenheng med at kvinner på denne tiden var mannens eiendom. Derfor var Lot i sin fulle rett til å låne ut døtrene sine til andre menn. Kunne en «sodomitt» i prinsippet like gjerne vært betegnelse på en far som var villig til å la fremmede menn forgripe seg på døtrene sine som en betegnelse på menn som hadde sex med menn?

KILDE

Røthing og Svendsen 2009. **Seksualitet i skolen. Perspektiver på undervisning.** Oslo: Cappelen Damm.

D. SEKSUALITET OG NYE MEDIER

Læreplanen framhever bruk av digitale verktøy som en av de grunnleggende ferdighetene faget skal gi. Barn og unge som bruker nye medier eksperimenterer med hvordan de kan eller vil spille på seksualitet og iscenesette seg selv som jenter og gutter. Det vil derfor være fruktbart å se opplæring innenfor seksualitetsrelaterte temaer i sammenheng med skolens ansvar for elevenes IKT-kompetanse.

Arbeidet med temaet seksualitet og nye medier kan med fordel ses i sammenheng med seksuell trakassering. Med fordel kan opplæringen også her knyttes til etiske refleksjoner.

NYE, PERSONLIGE MEDIER

Den raske utviklingen og utbredelsen av nye personlige og deltagende medieteknologier de siste 20 årene har bidratt til omfattende endringer for barn og unges sosiale samhandling. Samhandling foregår ikke lenger kun ansikt til ansikt, men er i stort omfang supplert med interaktive digitale medier. Det er viktig for barn og unge å holde kontakten med vennene sine, og Internett sørger for steder der man kan møte venner, og tilbyr nye måter å uttrykke seg på og omgås på gjennom e-post,

fildeling, blogging og sosiale nettverk. Dagens ungdommer bruker teknologi til å prøve ut nye ting, og omgås i et rom som de føler er privat og uten overvåking fra voksne. Eksempler er sosiale nettsamfunn, praterom (med eller uten webkamera), fotodelingstjenester, blogger og tekst- og bildemeldinger.

Dagens unge tar først og raskest nye medieteknologier i bruk, og eksperimenterer, leker og sjonglerer i stor grad med ulike medier. Gjennom dette opparbeider mange svært unge seg en helt unik kompetanse. Dette innebærer at dagens unge nærmest intuitivt beveger seg på tvers av et medieterreng som for få år tilbake framsto som uvirkelig. Allerede før de begynner på skolen er barna kjent med å sende tekstmeldinger. Dette har særlig to vesentlige betydninger for barn og unges liv: For det første blir de langt tidligere og langt mer intenst enn før eksponert for omfattende mengder tekst og billedmateriale. For det andre får de samtidig tilgang til nye, lukkede og private samhandlingssfærer som i stor grad er utenfor de voksnes rekkevidde.

Kommunikasjon via Internett og mobiltelefon har mange positive sider. Men dessverre kan det også

være sider som er mer negative. Barn og unge kan motta eller sende meldinger med innhold som kan såre dem selv eller andre.

SEKSUALISERT MEDIELANDSKAP

I dagens mediesamfunn slipper nye og mange flere grupper til i mediene. Medieoffentligheten framstår langt mer mangfoldig enn tidligere. Dette kan gi barn og unge nye og positive arenaer for å prøve ut sin egen identitet. Samtidig er det ingen tvil om at vi finner mange stereotype framstillinger av seksualitet og kjønn i media.

En av disse stereotype fremstillingene er kvinners og menns perfekte kropp som framstår som unge, disiplinerte og veltrente. Barn og unge blir presentert for massive og uproblematiskerte kjønnsstereotyper i alt fra musikkvideoer, reality-tv, reklamebannere til personlige blogger, fotodelingssamfunn og sosiale nettsamfunn.

Barn og unge har liten eller ingen forutsetning for å forstå hvorfor én bestemt framstilling av kvinner og menn er dominerende på bekostning av andre framstillinger. De har heller ikke forutsetninger til å forstå hvor tett skjønnhetsidealene er knyttet opp mot kommersielle markedsinteresser. Det er derfor

viktig at dere som er lærere bidrar til å øve opp barn og unges kritiske refleksjon over hvordan slik medieretorikk fungerer. Denne kunnskapen kan også bidra til at elevene utvikler en mer reflektert bruk av ulike former for hvilke bilder de legger ut av seg selv og andre på nettet.

Nye medier legger også til rette for nye former for samhandling. Dette kan være nyttige verktøy for å holde kontakt med venner og familie andre steder. Mange barn får også kontakt med nye, ukjente mennesker, ofte i åpne praterom på nett. I noen tilfeller kan slik kommunikasjon ha svært uheldige konsekvenser. I andre sammenhenger kan det oppstå misforståelser eller konflikter ved

senere møter ansikt til ansikt. Dessuten kan kommunikasjon mellom folk som ikke er fysisk tilstede sammen bli langt dristigere, mer vågal og seksuelt utfordrende enn mellom personer som møtes ansikt til ansikt. Felles for slike hendelser er at foreldre og foresatte svært sjeldent får kjennskap til dem. Én grunn er at foreldregenerasjonen ofte mangler kunnskap. På den måten mister barn og unge viktige ressurspersoner og grensesettere.

Det er viktig at barn og unge forstår rekkevidden og konsekvensene av det de gjør på nett. Det er derfor viktig at voksne legger til rette for å ta opp og diskutere ulike digitale erfaringer. Barn og unge bør dessuten kjenne til lovgivningen som gjelder for digital kommunikasjon på tvers av medieplattformer. Dagens straffelov, som trådte i kraft i april 2007 og som retter seg mot seksuelt krenkende eller annen uanstendig atferd, er et viktig rammeverk som både kan forebygge overgrep og skape et sunt og trygt miljø. Loven sier at *alle er ansvarlige for sine handlinger og praksis uavhengig av hvilket rom samhandlingene foregår i*. Digital samhandling gir med andre ord ingen anledning eller rett til ansvarsfraskrivelse.

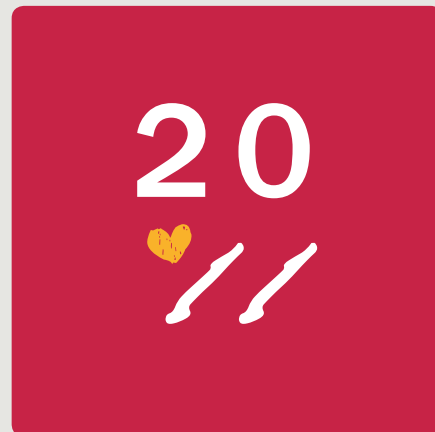
SKOLEN SOM KOMPETANSE-ARENA

Selv om det kan være berettiget å advare barn og unge mot ulike sider ved nye medier og ny teknologi, er det viktig at undervisning som skal gi sunn mediekompetanse ikke kun utgjør advarsler og formaninger. Den nye, deltagende mediekulturen representerer en rekke nye muligheter som bidrar til et mer mangfoldig og rikt hverdagsliv for barn og unge. Mediene åpner opp for nye måter å iscenesette kjønn og seksualitet på.

Som nevnt over preges medielandskapet av en intens stereotypisering. Samtidig kan det populærkulturelle mediefeltet, som mange barn og unge er en del av, også være fleksibelt. Dette bidrar til at barn og unge framover vil kunne få flere referanser og normaler å forholde seg til. Dette kan bidra til et åpnere samfunn, med blant annet rom for flere måter å forstå kjønn og seksualitet på.

Nye medier og sosiale nettsamfunn for barn introduseres, brukes og populariseres også på skolen. Det er derfor av stor betydning at dere har god kjennskap til og forståelse for nye medier og ny medieteknologi. Dere kan i større grad forstå barn og unges mediekultur

ved å skaffe seg innsikt i hvilke effekter og betydninger ulike nye medier kan ha for selvforståelse, samfunnsforståelse og sosialiseringprosesser. På den måten kan skolen også representere en arena der ulike medieinntrykk og erfaringer kan forhandles, forvaltes og fordøyes.

Tydelige grenser og solid veiledning er minst like viktig i digitale samhandlingsprosesser som i andre samhandlingsprosesser. God medieveiledning og tydelige rammevilkår vil kunne utruste unge til bedre å forstå effektene, rekkevidden og konsekvensene av digital samhandling. De vil også bedre kunne forstå medienes retoriske grep og få redskap til å reflektere kritisk over medie-retorikk de ser til daglig.

FORSLAG TIL ELEVAKTIVITETER

BILDER PÅ NETTET

Visuelle presentasjoner er blitt en sentral del av nettkulturen; det er kjempegøy å se bilder av vennene sine og seg selv på blogger og i sosiale nettsamfunn.

- Diskuter hva elevene bør tenke på før de legger ut bilder i åpne eller halvåpne kanaler på nettet.
- Lag ti nettvettregler for bruk av identifiserbare bilder på nettet.

Det finnes allerede nettvettregler tilgjengelig på nettet. Reglene kan være ressurser i elevaktivitetene. Se for eksempel www.nettvett.no.

PRAT PÅ NETT

I snakkekanaler og andre sosiale kommunikasjonsformer på nett er det lett å framstå som mer vågal, uredd, dristig og frekk enn i direkte kommunikasjon ansikt til ansikt.

Spørsmål til samtale:

- Hva det er som gjør at folk ofte oppfører seg annerledes i nettkommunikasjon enn ansikt til ansikt?
- Hva er bra med dette og hva er ikke er særlig bra? Hvorfor er det bra/ikke bra?

Oppgave:

Lag regler for oppførsel på nett for barn fra 1.-7. trinn.

OFFENTLIG ELLER PRIVAT?

De siste årene har utviklingen i deltakende medier ført til endrede grenser mellom privat og offentlig sfæren. Det som før ble regnet som privat er ikke lenger forbeholdt privatsfæren.

Spørsmål til samtale:

- Gi eksempler på noe som diskuteres i mediene i dag som

ble regnet som svært privat for tjue år siden.

- Drøft både positive og negative konsekvenser av dette.
- Ved mellompersonlige samtaler på chattekanaler og sosiale nettsamfunn kan det være viktig å kjenne til forskjellen mellom privat og personlig informasjon. Drøft betydningen av begrepet personlig og begrepet privat.

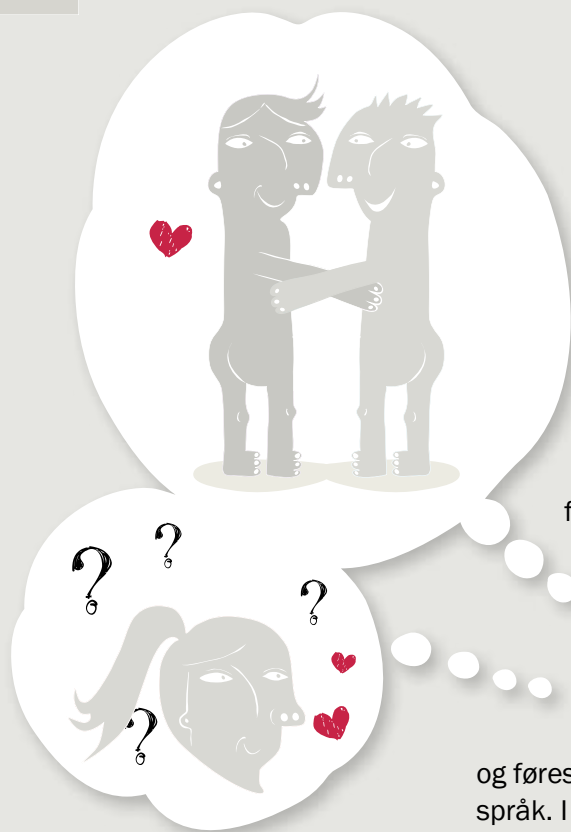
Oppgaver:

- Lag en (fiktiv) offentlig digital selvpresentasjon hvor du er personlig, men ikke privat.
- Ta utgangspunkt i straffeloven §201 (a, b, c) og diskuter hvilke konsekvenser og effekter en slik lov kan ha for barn og unge.
- Undersøk og sammenlign hvordan tre store norske nett-aviser presenterer kvinner og menn (samme dag, samme tidsrom).

NYTTIG RESSURS

NOVA Rapporten 16/08: **Seksuelle krenkelser via nettet – hvor stort er problemet?** Av Helle Suseg, Anne Skevik Grødem, Kirsti Valset og Svein Mossige. Rapporten kan lastes ned på NOVA sine hjemmesider: www.nova.no

E. SEKSUELL ORIENTERING

Temaet seksuell orientering er aktuelt i både naturfag, samfunnsfag og RLE med litt ulike innfallsvinkler. For naturfag og samfunnsfag understreker læreplanen at det skal gis opplæring om variasjon i seksuell orientering. I alle fag er det viktig at opplæringen gjennomgående er inkluderende og føres i et ikke-ekskluderende språk. I tråd med dette kan variasjon i seksuell orientering med fordel gjenspeiles i det daglige arbeidet i skolen.

VARIASJON I SEKSUELL ORIENTERING

Å samtale om variasjon i seksuell orientering knyttet til kjærlighet, seksualitet og familie innebærer at skolen må legge vekt på variasjoner i seksuell orientering. De fleste forbinder seksuell orientering med homo- og heteroseksualitet. Det er viktig at opplæringen tar sikte på å synliggjøre variasjon og dermed utvide elevenes perspektiver på dette feltet.

Det har lenge vært vanlig å snakke om seksuell legning som

noe kroppslig eller biologisk som bestemmer den seksuelle identiteten til mennesker.

I dag er det mindre vanlig å tenke at det er grunnleggende kroppsg og personlighetsforskjeller mellom mennesker med forskjellige seksuelle orienteringer. Det finnes også mennesker som lever både homoseksuelt og heteroseksuelt i løpet av livet. For noen har kjønn en underordnet betydning for hvem de forelsker seg i. Andre igjen er ikke opptatt av å ha en bestemt seksuell identitet. Noen i denne kategorien av ikke-heteroseksuelle kaller seg «skeive» som kommer fra det amerikanske ordet «queer». Mennesker identifiserer seg på forskjellige måter, blant annet fordi seksuell orientering har forskjellig betydning for dem.

For noen er seksuell orientering mot samme kjønn en viktig del av selvforståelsen. Mange som ikke orienterer seg heteroseksuelt har brukt mye tid og krefter på å etablere positiv selvforståelse. Andre har brukt eller bruker mindre energi på å definere seg selv i lys av sin seksuelle orientering. Hvilke betydninger seksuell orientering har for barn kommer an på opp-

vekstmiljøet. Her spiller naturligvis familien en viktig rolle, men også skolen og nærmiljøet. De fleste barn opplever nok en forventning om å orientere seg heteroseksuelt fra miljøet rundt dem. Forventningen kommer gjerne til uttrykk ved at det tas for gitt at barna kommer til å leve heteroseksuelt i framtiden. Det skaper utfordringer for barn som ikke orienterer seg heteroseksuelt. Det er dessuten ikke alle som synes det er viktig å definere seg som for eksempel lesbisk eller heteroseksuell. Flere ungdommer synes kanskje ikke de har tilstrekkelig erfaringsgrunnlag til å definere seg som det ene eller det andre. Det er i denne sammenhengen viktig å understreke at alle mennesker har rett til å bestemme over sin egen kropp og seksualitet. Dette innebærer også rett til å bestemme hvem de skal gifte seg med, eller om de skal gifte seg. Det er viktig å være oppmerksom på denne tematikken i forbindelse med undervisning om familie.

Tall fra undersøkelsen *Ung i Oslo* 2006 sier noe om hvordan ungdom forholder seg til seksuell orientering. Rundt 80 prosent av jentene og 85 prosent av guttene mellom 14 og 16 år identifiserte

seg som heterofile. Videre var ca 15 prosent av jentene og ca 10 prosent av guttene uenige i spørsmålet om de identifiserte seg som heterofile, lesbiske, homofile eller bifile, eller var usikre på hva de skulle identifisere seg som. Her følger noen vanlige beskrivelser av forskjellige former for seksualitet og seksuell tiltrekning:

- **HETEROSEKSUALITET**

Seksuell tiltrekning mellom menn og kvinner.

- **HOMOSEKSUALITET**

Seksuell tiltrekning mellom kvinner og seksuell tiltrekning mellom menn.

- **BISEKSUALITET**

Å erfare og/eller være åpen for seksuell tiltrekning til både kvinner og menn.

- **TRANSSEKSUALITET**

Transseksualitet blir beskrevet som tilstanden hvor en mann eller en kvinne opplever at det er misforhold mellom deres biologiske kjønn og deres mentale kjønnsidentitet. Den transseksuelle opplever kroppen sin som fremmed og noen ønsker en kjønnsbekreftende operasjon; en kvinne-til-mann- eller mann-til-kvinne-operasjon.

- **TRANS**

Å ha en kjønnsidentitet som verken kvinne eller mann, med eller uten ønske om å forandre kroppen gjennom kirurgi og/eller hormoner.

- **SKEIV**

En samlebetegnelse på seksuell tiltrekning og kjønnsuttrykk som ikke er heteroseksuelle.

FORSLAG TIL ELEVAKTIVITETER

GJETT HVEM SOM ER HETERO?

Det svenske heftet BRYT har en rekke gode forslag til undervisningsopplegg som kan brukes både på mellomtrinnet og ungdomstrinnet (www.bryt.se). Her er ett forslag.

Metoden skal gjøre elevene oppmerksom på sine egne og samfunnets forestillinger og normer («regler») tilknyttet heteroseksualitet. Vanligvis er det personer som bryter med disse «reglene», for eksempel homoseksuelle kvinner og menn, som blir utpekt og diskutert. I denne oppgaven skal vi snu på spørsmålet. Målet er å stille kritiske spørsmål til «heteronormen» som mange vanligvis tar for gitt.

Dette trengs for å gjennomføre oppgaven:

- Kopier av bilder
- Papir og/eller tavle
- Penn og/eller kritt

Gjennomføring:

Legg ut bildene på et stort bord eller på gulvet så alle kan se dem. Be deretter deltakerne om å velge ett bilde hver som de mener er av en tilsynelatende heteroseksuell person. Ta en runde og gå gjennom de ulike bildene som elevene har valgt. La den som har valgt bildet forklare hvorfor hun eller han har

valgt nettopp dette bildet. Oppsummer billedvalg ved å skrive en liste på tavla og gjenta deretter muntlig de kriteriene elevene oppgir for sine valg av bilde, som for eksempel at personen på bildet ser «macho» eller «mandig» ut, at personen har sminke på eller at personen er en «vanlig jente». La deretter elevene diskutere følgende to spørsmål sammen to og to:

- På hvilke måter spiller forestillinger om «kvinnelig» og «mannlig» inn når mennesker snakker om heteroseksualitet?
- På hvilke måter spiller holdninger til eller forestillinger om hudfarge, sosial bakgrunn og funksjonshemming inn når det gjelder hvordan vi ser på menneskers seksuelle orientering?

Avslutt deretter med en diskusjon i plenum og oppsummer samtalen om heteronormen og forestillinger som er knyttet til heteroseksualitet.

Vær oppmerksom på at samtaler om heteroseksualitet har en tendens til å gli over til å omhandle bi- eller homoseksualitet. En kommentar om at «homser er femi» indikerer for eksempel at homoseksuelle gutter ikke er «femi». Diskuter gjerne med elevene hvorfor dette skjer og hvorfor det er enklere å prate om de som avviker fra normen enn om normen. Pass på at oppgaven ikke kommer til å handle om homoseksualitet i stedet for heteroseksualitet.

Det kan godt hende at elevene framsetter «sannheter» om personer på bildene. Slike «sannheter» kan for eksempel være at elevene mener personer nødvendigvis må være homoseksuelle fordi de ikke kan være heteroseksuelle ut i den religionen de

antas å ha eller i landet de ser ut til å komme fra. Da er det viktig å huske på at ingen vet noe sikkert om personene på bildene og at vi derfor umulig kan vite noe sikkert om deres seksuelle orientering. Poenget med diskusjonene er å finne ut hvordan samfunnet betrakter personene på bildene og hvordan disse forestillingene farger elevenes egne forestillinger og «sannheter».

FÅ BESØK

Informanter fra Landsforeningen for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LLH) kan mange steder i landet besøke skolene og fortelle om erfaringer knyttet til ikke-heteroseksuelle orienteringer. Ettersom informantene arbeider frivillig er det ikke alltid så mange som kan komme på besøk som ønskelig. Gjør derfor avtaler i god tid. Dere må ikke la besøk utenfra bidra til at dere ikke tematiserer variasjon i seksuell orientering i undervisningen generelt. Besøkene må heller ikke forhindre dere i selv å ha god kompetanse på undervisning om seksualitet, inkludert undervisning om variasjon i seksuell orientering.

FILM

Lucas Modyssons film «**Fucking Åmål**» handler mest om å være ung og usikker – om hva som må til for å passe inn og om tenåringslivets generelle opp- og nedturer – men er også en historie om to jenter som forelsker seg i hverandre og som til slutt velger å vise det til omgivelsene.

BØKER

- Boka **Malins mamma gifter seg med Lisa** av Annette Lundeborg og Mimmi Tollerup-Grkovic, (2003), Oslo: Ublu Tuba forlag.

F. SEKSUELL TRAKASSERING

Seksuell trakassering er ikke omtalt direkte i noen av kompetansemålene. Kompetansemålene for norsk inviterer til å ta opp verbal seksuell trakassering. Kompetansemålene som nevner kjønn kan også ses som invitasjon til å ta opp denne tematikken ettersom seksuell trakassering i stor grad er knyttet til enkelte spesifikke forestillinger om kjønn, kjønnsforskjeller og seksualitet. I tråd med de overgripende målene for skolens undervisning er det også rimelig å forvente at dere tar opp seksuell trakassering i skolens undervisning.

VERBAL TRAKASSERING

Krenkende handlinger kan utspille seg på flere måter. Noen krenkelser er fysiske, for eksempel å slå, mens bruk av kallenavn er et eksempel på verbal krenkelse. Det er også mulig å snakke om psykososiale krenkelser som for eksempel ute-stengning. Krenkende språk inngår alltid i konkrete situasjoner med levende aktører. De aller fleste situasjonene er komplekse der og da. All språkbruk foregår i kontekst, det vil si at den inngår i konkrete aktiviteter. Noen ganger krenker mennesker bevisst, andre ganger uten å vite det. Det finnes flere måter å krenke på:

- **Krenke gjennom ønsket om å si noe ondt:** Noen ganger brukes

språket til bevisst å såre. Dersom elever kaller ei jente for «hore» vet vi at de ønsker å si noe stygt om henne.

- **Krenke gjennom stereotypisering:** Det kan være direkte og indirekte krenkende å snakke til en person mer ut i fra om vedkommende er jente eller gutt, hetero eller homo, enn ut i fra det personen gjør og sier. Eksempler på dette er utsagn som «Jenter kan ikke spille fotball», «Gutter gråter ikke» eller «Homofile gutter er femi».

- **Krenkelse gjennom utelatelser:** Noen ganger kan det å være en del av en gruppe som nesten ikke blir snakket om og dermed blir usynliggjort, oppleves krenkende. Barn som bor i storfamilier, som bor alene med en forelder eller som har to mødre eller to fedre, kan bli krenket over ikke å finne eksempler på deres familier i skolebøker som omtaler «familie».

KJØNNSSROLLER OG SEKSUALISERT TRAKASSERING

Opplæringen i samfunnsfag skal skape oppslutning om idealet om likestilling mellom jenter og gutter. Det innebærer at barn bør lære om kjønns spesifikke forventninger knyttet til seksualitet. Vold i nære relasjoner, seksuelle overgrep og seksuell trakassering er samfunnsproblemer som kan ses i

sammenheng med usunne forventninger til kjønn.

Ulike forventninger til jenter og gutter og kvinner og menn omtales ofte som «kjønnsroller». Forventninger til kjønn og forskjeller mellom kjønn skapes tidlig. I småskolen kan seksuell trakassering foregå i form av erting, mobbing og annen uønsket og plagsom oppmerksomhet som er knyttet til kjønn og seksualitet. Det er viktig å presisere at all erting ikke er seksuell trakassering, men det er uansett atferd man bør ha oppmerksomhet rundt. Dette er derfor aktuelle problemstillinger allerede for 1.–4. trinn. I den sammenheng er det viktig å skape bevissthet om grenser for egen kropp og å skape respekt for andres kroppslige grenser. Dette er avgjørende for barnas utvikling som mennesker og helt sentralt for å forebygge seksuelle overgrep.

Heteronormen har betydning for hvordan relasjoner mellom barn og unge blir tolket. Hvis to gutter er veldig gode venner, blir relasjonen mellom dem sjelden tolket som en forelskelse eller som et kjæresteforhold. Hvis en jente og en gutt derimot er veldig gode venner, vil både barn og voksne ofte lure på om de er kjærester eller forelsket i hverandre. En annen side ved dette er at voksne også tolker problematiske sider ved barns samhandling, som at barn kranbler eller ertes hverandre, som en del av leken.

HETEROSEKSUALISERING AV BARN SEKSUELL TRAKASSERING ELLER FLØRT

Vi går i første klasse. Mathias dytter Carolina hardt inn i nypebuskene. Hun krabber ut av busken med mye strev. Frøken står ved siden av og ser på noe annet. Carolinas små hender er helt fulle av små,

små nyperosetagger. Hun begynner å gråte. Frøken trøster ikke, hun sier bare smilende: «Men forstår du ikke at Mathias er forelsket i deg?» Carolina forsøker snufsende å ta ut taggene fra de små håndflatene selv. Det jeg nå forstår, seks år gammel, er at når en gutt slår en jente og dytter en jente, så er han forelsket i henne (Fra boka Fittstim (1999) side 126ff, gjengitt i Seksualitet i skolen (2009), side 170).

Denne fortellingen er basert på erfaringene til en av forfatterne av den svenske boka Fittstim (Skugge mfl. 1999). Mange jenter har lignende erfaringer fra barndommen. Det mest interessante ved dialogen er at læreren i dette tilfellet tolker denne atferden som flørt og et uttrykk for guttens interesse. Det er en veletablert myte at gutter plager og ertes jenter som de er interessert i.

Mange voksne som jobber med barn og ungdom er så «vant» med denne typen uønsket oppmerksomhet at de trekker på skuldrene, som læreren i eksemplet over. Læreren ser ut til å forvente at plaging eller mobbing er en del av jenter og gutters relasjoner. Det er viktig at jenter ikke lærer at de må akseptere visse typer atferd fordi jenter er jenter og gutter er gutter.

HOMONEGATIVISME OG **HOMOFOBISK ERTING**

Dette avsnittet er basert på teksten «Førebygging og handtering av homofobisk erting. Revidert rapport med utprøving og forslag til tiltak» (2008) skrevet av Hilde Slåtten, Norman Anderssen og Ingrid Holsen. Rapporten kan lastes ned fra HEMIL-Senterets hjemmeside.

KRENKING VED Å BRUKE HOMO-ORDET

Bruken av «homo-ord» som skjellsord ser ut til å være utbredt i norske skolegårder. Ordene «homo», «homse» og «lesbe» blir gjerne brukt til å rakke ned på personer eller for å uttrykke at noe er teit, dumt, stygt eller negativt («Den buksa er så homo»). Noen ganger er intensjonen å ramme noen negativt, mens andre ganger blir ordet «homo» brukt tilsynelatende harmløst i spøkefull, vennskapelig erting. Barn bruker kallenavn i det norske språk uten å reflektere over det. De yngste barna som bruker «homo» nedsettende kjenner kanskje ikke engang forskjellen mellom homo og hetero. Intensjonen med å kalle en gutt «homo» er ofte å si at han ikke følger vanlige normene for gutters oppførsel. Med andre ord blir klær og adferd ikke oppfattet som «maskulint nok». Gutter som har interesser eller uttrykksformer som skiller seg fra det som tradisjonelt forbindes med maskulinitet og mannlighet, blir derfor gjerne, hyppigere enn andre barn, utsatt for kallenavnet «homo». På tilsvarende måter kan jenter som har interesser eller uttrykksformer som skiller seg fra det som tradisjonelt forbindes med femininitet og kvinnelighet, bli anklaget for å være guttejenter eller «lesber».

I Norge blir de fleste lært opp til å være barn på litt forskjellige måter avhengig av om de ble født som jente eller gutt (væremåtene er kjønnet). Dermed lærer barna at det finnes gode og dårlige måter å være gutt eller jente på. Kjønnsideitet blir tidlig en bærebjelke for barns selvidentitet og for deres relasjoner til andre. Mange barn opplever det derfor som ille om

noen stiller spørsmål ved deres maskulinitet eller femininitet. Når en gutt blir kalt for «homo» er det nettopp ofte maskuliniteten det blir satt spørsmålsteget ved. Mange opplever det som krenkende.

HVEM HOMO-ORDET SPESIELT KRENKER

Barn blir krenket av homo-ordet på direkte og indirekte måter og av ulike grunner.

Barn som bryter med forventede kjønnsroller

Som nevnt kan barn som åpent bryter med forventede kjønnsroller bli kalt for «homo», «homse», «lesbe» og så videre. (heretter: «homo-ordene») Eksempler på dette er gutter som liker å kle seg i kjole, som liker ha på klær i såkalte jentefarger eller som pynter seg med smykker som oppfattes som «jentete». Barn med interesser som skiller seg fra interessene til flertallet av medelevene av samme kjønn, kan bli krenket dersom noen andre blir kalt «homo» når

de utøver barnets interesse. For eksempel vil en gutt som liker å leke med dukker eller som liker klassisk musikk, kunne bli krenket dersom han hører at andre gutter som leker med dukker eller hører på klassisk musikk blir kalt homo.

Barn som kommer til å identifisere seg som homofile eller lesbiske

Først i ungdomsårene eller senere begynner de fleste gutter og jenter å forelske seg og definere seg som homofile, lesbiske, heterofile, bifile (eller andre kategorier). Selv om det derfor finnes svært få barn som identifiserer seg som homofile eller lesbiske, kan det likevel finnes barn i mange klasserom som senere kommer til å identifisere seg inn i disse kategoriene. Disse kan, i likhet med svært mange barn og unge, etablere et negativt syn på homoseksuelle blant annet fordi homo-ordene i oppveksten ble brukt synonymt med noe dårlig. Det kan bidra til at ungdommene finner det smertefullt å identifisere seg selv inn i en kategori som er forbundet entydig med noe negativt. Disse barna kan også sies å bli krenket av homo-ordet.

Barn som kommer til å identifisere seg som heterofile

Bruken av homo-ordene kan også ramme barn som kommer til å identifisere seg som heterofile negativt. Årsaken er at dette kan påvirke og begrense hvilke typer relasjoner to barn av samme kjønn synes de kan ha til hverandre. Dette gjelder nok i større grad gutter enn jenter. Dersom to kamerater blir kalt for «homo» av medelevene, våger guttene kanskje ikke å ta vennlig på hverandre eller å gi hverandre en klem, bortsett fra i spesielle sammenhenger, som for eksempel på fotballbanen.

Barn som har foreldre som er homofile eller lesbiske

Barn som har to mødre eller to fedre, eller andre nære personer som er homofile eller lesbiske, kjenner sannsynligvis homobegrepene godt. De vil kanskje oppleve det som spesielt krenkende når «homo-ordene» blir brukt synonymt med noe negativt.

HVORFOR HOMO-ERTING?

Ord som brukes i erting innbærer noe negativt eller støtende. Det er for eksempel ikke særlig effektivt å kalle noen for «hetero» eller å erte noen for å være greie. Da er det bedre å erte noen for å være dum eller stygg. Dette er erting fordi barn og unge opplever det som negativt å være dum. Dette er alle involverte helt innforstått med fordi de snakker samme språk. Til grunn for bruken av homo-ordene ligger en felles kulturell forståelse av at homo handler om noe negativt. Dette utgjør hele forutsetningen for at ordet brukes til erting. Dersom homotemaet i vår kultur og vårt språk var likegyldig eller omringet av gode assosiasjoner, ville ertingen blitt tannløs og fullstendig uten brodd – og dermed uegnet som erteord. Vi kan derfor si at erting med homotema bygger på en kulturell og allmenn lav rangering av homo-saker til forskjell fra hetero-saker.

Stort sett vil det være samme mekanismer bak negativ navnesetting ved erting med homo-ordene og annen negativt ladet erting, for eksempel med utgangspunkt i hudfarge. Når ord om homoseksualitet blir brukt i en negativ kontekst, vil det skape, opprettholde og forsterke negative holdninger til homofile og lesbiske.

Denne type språkbruk kan utgjøre et viktig vilkår for at negative holdninger til lesbiske og homofile får leve videre blant barn og unge.

UHELDIGE KONSEKVENSER

Erting kjennes ikke nødvendigvis vondt med en gang og kan noen ganger være humoristisk ment. Likevel kan erting med homo-uttrykk ha negative konsekvenser på lengre sikt fordi ertingen forsterker følelsen av at ordet «homo» har en negativ undertone. Erting med homouttrykk er derfor både direkte og indirekte krenkende. De elevene som identifiserer seg som homofile eller lesbiske eller vil gjøre dette senere, vil oppleve en negativ atmosfære i skolehverdagen sin, og mangel på støtte og følelse av uttrygghet.

Studier som har sammenlignet lesbiske og homofile som er blitt mobbet eller blitt utsatt for verbal trakassering med homofile og lesbiske som har sluppet dette, viser at førstnevnte gruppe har flest depressive symptomer og andre psykiske problemer, inkludert forsøk på å ta livet sitt. Sammenligninger viser at lesbisk og homofil ungdom har det noe vanskeligere enn heteroseksuell ungdom. Det er mest rimelig å tolke disse forskjellene i sammenheng med at homoseksualitet generelt blir marginalisert og forskjellsbehandlet i det norske samfunnet, selv om holdningene til homofile og lesbiske er mer positive blant norske menn og kvinner nå enn før og selv om det sannsynligvis er lettere å stå frem som homofil og lesbisk i dag enn for noen tiår siden. Homo-uttrykk brukes fortsatt negativt og bidrar til stigmatisering av homofile og lesbiske.

Ord har alltid flere betydninger. Derfor kan enhver situasjon oppleves og fortolkes forskjellig. Svært ofte samhandler elever på flertydige måter. Derfor er en krenkelse ikke alltid like lett å oppdage verken for aktør, offer eller tilskuer (lærere inkludert). For eksempel kan erting med kjønnsrelaterte, negativt ladede ord være krenkende og samtidig inneholde elementer av oppmerksomhet og flørting.

I mange situasjoner vil trakassering omhandle noe som de trakasserte er enig i, ikke minst dersom det blir avslørt at de har gjort eller sagt noe som mange mener er skammelig. For eksempel å si på en anklagende eller ertende måte: «Jeg vet at faren din er homo». Eller å si direkte: «Jeg tror at du er lesbisk» til ei jente som er i ferd med å identifisere seg som lesbisk. I sistnevnte situasjon vil mange jenter ikke være klar for å imøtegå den som snakker. I stedet for å bli styrket i troen på at deres egen seksualitet er ok, vil slik språkbruk fra medelever heller gjøre jenta usikker.

FORSLAG TIL ELEVAKTIVITETER

FRIENDS

Den svenske antimobbe-organisasjonen Friends har en hjemmeside, www.friends.se. Her finner dere litteraturtips som er spesielt relevant for undervisning knyttet til seksuell trakassering. I boka I normens öga, som kan kjøpes fra Friends (se info under linken til «Friends Shop»), er det et kapittel som spesielt behandler hvordan ulike former for trakasseringer kan behandles i skolen. Her finnes også gode elevaktiviteter.

G. SEKSUELLE OVERGREP

Som nevnt i del 1, er det et generelt mål for skolens undervisning at den skal gjøre elevene rustet til å forsvare seg mot overgrep. Dette indikerer at seksuelle overgrep med fordel kan tematiseres i flere fag og på flere årstrinn, selv om tematikken ikke er nevnt eksplisitt i noen fagspesifikke kompetansemål.

Artikkel 19 i FNs barnekonvensjon slår fast at staten har et ansvar for å beskytte barn mot fysisk eller psykisk mishandling, forsømmelse eller utnyttelse fra foreldre og andre omsorgspersoner. Norge ratifiserte Barnekonvensjonen i 1991, og i 2003 ble konvensjonen inkorporert i norsk lov. En viktig oppgave for skolen og skolehelse-tjenesten er å bidra til at staten ivaretar sitt ansvar overfor barna.

Seksuell trakassering kan i småskolen ofte foregå i form av erting, mobbing og annen uønsket og plagsom oppmerksomhet tilknyttet kjønn og seksualitet. I den sammenheng er det viktig å skape bevissthet om grenser for egen kropp og å skape respekt for andres kroppslige grenser. Dette er avgjørende for barnas utvikling som mennesker

og helt sentralt for å forebygge seksuelle overgrep.

For å kunne hjelpe utsatte barn og unge må man være forberedt på å se at overgrep forekommer. Det er lett å overse signaler fra barn og unge om at de er blitt utsatt for overgrep, blant annet fordi voksne vanligvis har tillit til andre voksne. Barn må ha stor tillit til voksne, spesielt til å bli trodd, for å fortelle om overgrep. Den enkleste måten å etablere slik tillit på er kanskje å være tydelig på at seksuelle overgrep og vold er alvorlige og forholdsvis hyppige problemer, og at dette er forhold som vil bli håndtert skikkelig hvis barn eller ungdom tar kontakt. Det er viktig at skolens ansatte opparbeider kompetanse som gjør at de kan framstå som tilgjengelige samtalepartnere for utsatte elever.

HVA ER VOLD?

Vold forstås som en makthandling utført av et menneske mot et annet. Med vold menes her enhver handling som – gjennom at handlingen skader, smerter, skremmer eller krenker – påvirker et annet menneskes handlingsfrihet. Vold anses ofte som handlinger som har til hensikt å få makt og kontroll over et menneske eller en situasjon. Men voldens motiv kan også

20

være den opplevelsen volden gir voldsbrukeren av øyeblikkets makt og kontroll.

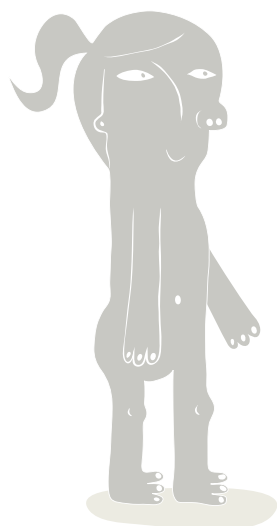
Det er vanlig å dele vold inn i de fem undergruppene; *fysisk vold, seksuell vold, psykisk vold, materiell vold og latent vold*. I denne sammenheng omtales tre av typene:

- **Fysisk vold** defineres som enhver bruk av fysisk makt som skader, smerter eller skremmer, får noen til å gjøre noe mot sin vilje eller slutte å gjøre det vedkommende vil.
- **Seksuell vold** defineres som enhver maktbruk, fysisk eller psykisk, rettet mot et annet menneskes seksualitet. Undersøkelsen «*Ungdommers holdninger til seksuelle krenkelser og overgrep*» (2001), utført av Svein Mossige, viser at 1/3 av alle jenter på 16 år har opplevd handlinger som kan defineres som seksualisert vold i sin skolehverdag.
- **Psykisk vold** er maktbruk som ikke er direkte fysisk, men som inneholder det virksomme elementet «skade, skremme, såre eller krenke». Eksempler på psykisk vold er direkte trusler («Hvis du ikke gjør som jeg vil, får du juling»), indirekte trusler (truende oppførsel, kroppsspråk, «Jeg vet hvor du

bor», osv), degraderende atferd («Din jævla hore», «Ditt dumme nek», «Homse», «Pakkis» osv.), isolering fra omverden og mobbing (latterliggjøring og ydmykelser).

FRA AVMAKT TIL VOLD

En av de sentrale betingelsene for utøvelse av vold er vanligvis følelsen av avmakt. Opplevelsen av avmakt handler om å ikke klare å gjøre noe med sin situasjon. Avmakt kan komme som resultat av mangel på beskyttelse, kontroll, påvirkningsmulighet, forutsigbarhet, kjærlighet og grenser. Opplevelsen av avmakt er sentral hos både de som utsettes for vold, de som er vitne til vold og de som utøver volden. Mennesker som er blitt utsatt for vold i oppveksten har, i tillegg til opplevelsen av smerte, redsel og krenkelse, også opplevd en enorm avmaktsfølelse. For eksempel kan et barn som har opplevd at den ene omsorgsgiveren utøver vold mot den andre oppleve avmakten like sterkt som volden var rettet mot det selv. Både å være vitne til eller bli utsatt for vold kan skape varige traumer hos barn og prege dem i framtiden. Vold vil først og fremst skape utrygghet: Barna blir redde, usikre og anspente. Dette vil i neste omgang kunne innvirke på

«Barnet har rett til beskyttelse mot alle former for seksuell utnyttelse og misbruk. For å verne barn mot slik utnyttning skal staten sette i verk alle nødvendige tiltak, nasjonalt og internasjonalt.»

Sitat fra uoffisiell kortversjon av Barnekonvensjonen

deres læring og utvikling. Utrygge og redde barn mestrer dette på flere måter. Det er hovedsakelig to mestringsstrategier; tilbaketrekning eller aggresjon.

Når personer som er eller har vært utsatt for vold selv blir aggressive og utøver vold, er dette et tydelig eksempel på at vold ofte avler vold. Det å ha opplevd vold i oppveksten øker sannsynligheten for å ty til vold som problemløsning. Mange barn har opplevd mye avmakt og fått selvfølelsen krenket på grunn av voldsbruk i sine nære omgivelser. De vil ofte forsøke å gjenvinne en form for verdighet og mestring gjennom vold. Disse barna er ofte spesielt krenkbare. Deres opplevelse av avmakt kan derfor lett vekkes til live av en skjev kommentar fra en medelev eller av kjeft fra en lærer. Barnet tyr da til vold som motmakt – som mestringsstrategi for å komme ut av avmaktsopplevelsen.

VOLD ELLER MOBING?

Mobbing beskrives som et fenomen der en eller flere elever utsetter en annen elev for systematiske krenkelser eller undertrykkelse. Et mobbeprobem og et voldsproblem har både likheter og forskjeller: Mobbing vil alltid være vold, mens

vold bare noen ganger er mobbing. På samme måte som vold vil mobbing påføre andre smerte, krenkelse eller frykt. Det sentrale skillet mellom elever som mobber og elever som tyr til vold som problemløsning, ligger i hvilke former for makt som brukes og hvordan makten utøves. Et voldsproblem handler mer konkret om at elever som befinner seg i en situasjon preget av avmakt, eller som har vansker med selvkontroll, ofte reagerer med eksplosive handlinger som er lite målrettede eller systematiske. Der mobberen ofte har styring og er usynlig, har voldsutøveren ofte manglende styring, men er svært synlig.

Det er viktig å intervenere mot vold og mobbing i skolen på ulike måter. Et mobbeprobem krever, i tillegg til beskyttelse av dem som utsettes for mobbing, at maktmisbruket synliggjøres og at det settes begrensninger for maktbruken ved sanksjonering. Et voldsproblem krever, i tillegg til at volden må stoppes, i langt større grad å komme inn i et «samarbeid» med eleven om å utvikle selvkontroll og pro-sosial atferd. Dere som er lærere må hjelpe eleven til å oppleve minst mulige avmakt og mest mulig mestring.

MAKTFORHOLD OG VOLD

Seksualisert og fysisk vold i nære relasjoner blir gjerne omtalt som «menns vold mot kvinner». Det er gode grunner til dette. For det første blir jenter og kvinner utsatt for vold i nære relasjoner i langt større grad enn gutter og menn. Om lag 15 prosent av unge jenter som går ut av videregående skole i Norge er blitt utsatt for grove seksuelle overgrep. Tilsvarende tall for gutter er rundt sju prosent. Når det gjelder mildere seksuelle overgrep er tallene 22 prosent for jenter og åtte prosent for gutter (Nova Rapport 18/07). Jenter og kvinner er også mer utsatt enn gutter og menn for æresrelatert vold fra familiemedlemmer. Jenter og kvinner er dessuten mye mer utsatt for vold fra partneren sin enn det gutter og menn er.

Andre maktforhold kan også være grunnlag for asymmetriske relasjoner. Et eksempel er forholdet mellom foreldre og barn. I slike relasjoner bidrar både alder, familiehierarkier og ofte kjønnshierarki til å gjøre ungdom, spesielt unge jenter, sårbare for vold fra sin nærmeste familie. Aldersforskjeller kan også være et utgangspunkt for asymmetri og seksualisert vold i kjærighetsrelasjoner, også

HVA ER BARNEKONVENSJONEN?

Barnekonvensjonens egentlige navn er «FNs konvensjon om barnets rettigheter». Den er en internasjonal lov med regler som sikrer alle barn like rettigheter. Den forteller at alle barn i verden har rett til å ha det godt.

Barnekonvensjonen ble enstemmig vedtatt av verdens ledere på FNs generalforsamling den 20. november 1989 i New York. Barnekonvensjonen er den internasjonale avtalen som flest land har ratifisert, dvs. godkjent. Norge ratifiserte konvensjonen 8. januar 1991.

Det er 54 forskjellige artikler i Barnekonvensjonen. Tekstene beskriver alt det som barn har rett til, for eksempel å få nok mat og å gå på skole.

Artikkel 34 handler om seksuell utnyttning. Her står følgende:

«Barnet har rett til beskyttelse mot alle former for seksuell utnyttelse og misbruk. For å verne barn mot slik utnyttning skal staten sette i verk alle nødvendige tiltak, nasjonalt og internasjonalt.» (sitatet er fra en uoffisiell kortversjon av Barnekonvensjonen)

Hvem gjelder Barnekonvensjonen for?

Barnekonvensjonen gjelder for alle barn, personer under 18 år – uansett nasjonalitet, kjønn, sosial status, religion og kultur. Barnekonvensjonen gjelder i både freds- og krigstid.

Hvilke rettigheter har barn?

Barnekonvensjonen blir gjerne oppsummert i fire hovedområder av rettigheter:

1) Retten til liv: barnets rett til å få dekket de mest grunnleggende behov som mat, helse og et sted å bo.

2) Retten til utvikling: barnets rett til å få omsorg, skolegang, fritid, lek og informasjon.

3) Retten til beskyttelse: barnets rett til beskyttelse mot overgrep, omsorgssvikt og utnyttning.

4) Retten til å delta: barnets rett til å gi uttrykk for sine meninger, få innflytelse i saker som angår det og delta i organisasjoner.

Hvem passer på at reglene i Barnekonvensjonen ikke brytes?

To år etter at et land har godkjent Barnekonvensjonen skal det sendes inn en rapport om barns situasjon i landet, til en Barnerettighetskomité. Barnerettighetskomiteen er en gruppe internasjonale barneekspertter som overvåker landene som har godkjent konvensjonen.

De gir kritikk på rapportene og kommer med forslag til hvordan landene kan endre og bedre forholdene, slik at de kan overholde konvensjonen. Landene skal etter den første rapporten sende en ny rapport hvert femte år til Barnerettighetskomiteen. Det er staten som har det øverste ansvar for at alle barn i landet har det godt.

Norge og barns rettigheter

I 1981 fikk Norge et eget Barneombud. Barneombudet sin oppgave er å spre kunnskap om barn og unge, og ivareta deres interesser og rettigheter. Barn kan ringe til «klar melding inn» og fortelle om hvordan de har det, eller komme med sine meninger.

Norge fikk en egen barneminister i 1991. Barneministeren jobber med de fleste barnerelevante saker innen Regjeringen.

Kilder: Se nettsidene til Landsrådet for Norges barne- og ungdomsorganisasjoner (www.lnu.no) og Redd Barna (www.reddbarna.no)

20

i likekjønnede relasjoner der kjønnsforskjell ikke gir grunnlag for maktforhold. Funksjonsevne er et annet potensielt maktgrunnlag. Mennesker med funksjonshemninger er primært mer utsatt for seksuelle overgrep, og spesielt i situasjoner hvor de er avhengig av pleie og hjelp (Olsvik, 2010) I slike situasjoner kan det være vanskelig for den utsatte å sette effektive grenser. Forholdet mellom minoritet og majoritet kan danne grunnlag for en maktforskjell. Dette gjør at minoriteter er utsatt for vold fra både bekjente og fremmede. Flere minoritetsgrupper er svært utsatt for forskjellige former for vold. Dette gjelder også en del homoseksuelle eller folk som antas å være homoseksuelle. Vold mot folk som bryter med heteroseksualiserte kjønnsnormer kalles gjerne hatmotivert vold eller homonegativ hatkriminalitet, og menn er spesielt utsatt for dette. Hatkriminalitet kan også være rasistisk motivert.

FORSLAG TIL ELEVAKTIVITETER

FNS BARNEKONVENSJON

I kompetansemålene for 4. trinn i samfunnsfag nevnes FNs barnekonvensjon. Dette er en av flere innganger til også å tematisere seksuelle overgrep mot barn i opplæringen i skolen.

Elevene kan bli kjent med Barnekonvensjonen og barns rettigheter på flere måter. For de yngste elevene kan dette gjøres gjennom fortellinger, tegning og andre kreative aktiviteter. Eldre elever kan arbeide mer selvstendig med innholdet i Barnekonvensjonen (se neste punkt).

OMFANG, LOVVERK OG HJELPETILTAK

I tillegg til at elevene allerede etter 4. trinn skal være kjent med FNs barnekonvensjon, kan de senere få mer kjennskap til omfang av og lovverk tilknyttet seksuelle overgrep både i Norge og andre land. Nyttige kilder i dette kan være Barne- og familiedepartementets plan «Strategi mot seksuell og fysiske overgrep mot barn (2005–2009)» og Justis- og politidepartementets «Handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2004–2007)».

Handlingsplanen mot vold i nære relasjoner understreker blant annet betydningen av å synliggjøre omfanget av vold i nære relasjoner for å forebygge vold. Synliggjøring kan bidra til å gi kunnskap og kompetanse. Elevene kan derfor for eksempel få i oppgave å undersøke:

- Omfang av ulike former for vold og seksuelle overgrep.
- Hvem som er mest utsatt for vold og hvorfor.
- Hvem som utøver mest vold og hvorfor.

I forbindelse med elevenes arbeid med omfang og lovverk, kan de med fordel få i oppgave å undersøke hvilke hjelpetiltak som finnes, både lokalt og nasjonalt, for barn og unge som utsettes for seksuelle overgrep. Resultatet av elevarbeidet bør gjøres kjent og tilgjengelig så elever som trenger hjelp lett kan bruke informasjonen.

KRITISK DRØFTING AV FORVENTNINGER TIL GUTTER OG MENN

I handlingsplanen mot vold i nære relasjoner blir det foreslått at vold kan forebygges gjennom endring av mannrollen. Dette kan også gjelde forebygging av seksuelle overgrep. Seksuell trakassering blant ungdom ses i sammenheng med ulike forventninger til jenter og gutter og forestillinger om hva det vil si å være jente og å være gutt. Kritiske diskusjoner av forventninger knyttet til gutter og menn kan derfor bidra til å forebygge både seksuell trakassering og seksuelle overgrep.

Forumteater

Forumteater er en dramatisk metode utviklet av latinamerikaneren Augusto Boal, og kan brukes for å jobbe med undertrykkelsesmekanismer. Derfor kalles det ofte «de undertryktes teater». I forumteater er tanken at tilskuerne skal bryte inn i skuespillet for å forandre hendelsesforløpet. Metoden kan være svært fruktbar for å skape holdningsendringer og bevisstgjøre elevene på ulike handlingsalternativer i vanskelige situasjoner. Les mer om forumteater i boka **De undertryktes teater** (2001) av Arne Engelstad.

Følgende situasjoner kan brukes som utgangspunkt for en form for forumteater som kalles «frys». En gruppe elever begynner å spille ut en situasjon. De andre elevene bryter inn ved å si «frys!»

når de ser muligheter for å gå inn i en av rollene og endre situasjonen. Situasjonene fungerer som innspill til å sette en gang en tankeprosess. Når elevene får trening i å bruke denne arbeidsformen kan de selv bli utfordret til å foreslå situasjoner.

Situasjon 1: En vennegjeng med bare gutter står og snakker sammen. Et par av dem leder an i samtalen og begynner å snakke om jenter og sex. Etter hvert kommer de med nedsettende kommentarer om noen jenter, og utfordrer de andre på om de er «tøffe nok» i forhold til jentene. Noen av guttene synes dette er kjipt og forsøker å bryte inn i samtalen...

Situasjon 2a: To venninner sitter og snakker sammen om kjæresten til den ene jenta. Kjæresten er ofte sjalu. Noen ganger forbyr han henne å dra på fester og blir kjempesint hvis hun snakker med andre gutter. Den andre venninna mistenker at han også straffer henne når hun ikke gjør som han vil, og forsøker å si at han kanskje ikke er en bra fyr...

Situasjon 2b: To kompiser snakker sammen om den ene gutten sin kjæreste. Den ene kompisen mistenker at den andre er kjipt med henne, men vet ikke helt hvordan. Han har hørt at han ikke lar henne snakke med andre gutter, og vet at han har veldig kort lunte. Han prøver seg fram for å snakke med kameraten om dette...

H. SEKSUALUNDERVISNING

Dette heftet tar ikke for seg alle deler av seksualundervisningen. Heftet handler primært om forhold knyttet til seksualitet og kjønn, og spesielt om trakassering på bakgrunn av kjønn og seksuell legning. Det vil likevel i forlengelsen av undervisning knyttet til dette, være naturlig å komme inn på temaer som kropp, prevensjon og seksuelt overførbare infeksjoner. Undervisning om disse temaene kan bidra til redusere uønsket graviditet og andre helsemessige konsekvenser.

Dersom befruktning brukes som eneste utgangspunkt for undervisning om kropp og seksualitet, kan det føre til at undervisningen i for liten grad relaterer seg til elevens erfaringsverden. Temaer som forventninger, grensesetting og følelser som forelskelse, sjalusi, selvtillitt og sjenanse er høyst aktuelle problemstillinger for barn og unge. Seksualiteten har både

positive og negative sider ved seg. Det er derfor viktig at undervisningen om seksualitet i sin helhet også vektlegger de positive sidene. Spenning, nytelse, nærhet og kjærlighet er alle ingredienser for å leve gode og meningsfulle liv, og bør heller ikke underkommuniseres.

Samtaler knyttet til prevensjonsbruk, som for eksempel spørsmål om hvem som har eller tar ansvar for å bruke prevensjon, kan gi elevene god trening i etisk refleksjon. Det samme gjelder spørsmål knyttet til uplanlagte svangerskap og om ansvarlighet knyttet til smitte og seksuelt overførbare infeksjoner – for eksempel hvilke etiske (og juridiske) forpliktelser som følger med å være smittebærer.

Det er også viktig at opplæringen rundt prevensjon og seksuelt overførbare infeksjoner (SOI) forholder seg til kompetansemålene i naturfag og samfunnsfag om variasjoner i seksuell orientering.

Undervisningen om prevensjon og SOI bør legges opp slik at den er relevant for både hetero- og homoseksuelle. SOI kan også knyttes til norskfaget dersom det framstår som relevant, ettersom ryktespredning knyttet til seksuelt overførbare infeksjoner kan danne grunnlag for mobbing og seksuell trakassering.

SEKSUELL LAVALDER

Den norske straffeloven regulerer seksuell lavalder. Den som har seksuell omgang med barn under 16 år kan straffes med fengsel. Det gjelder også der begge er under 16 år. Loven har et unntak som sier at hvis de som har sex er «jevnbyrdige i alder og utvikling», kan straffen falle bort.

Det er to hovedgrunner til at vi har denne lovbestemmelsen. Den ene er at vi skal beskytte barn og ungdom mot overgrep fra voksne. Den andre grunnen er at vi skal beskytte barn og ungdom mot å ha sex før de er klare for det fysiske og psykiske. Sex bør være en positiv opplevelse for de som er involvert. Hvis en eller begge parter ikke er klare for det, eller føler seg presset, kan det være en vond følelsesmessig opplevelse. Sex kan også få alvorlige konsekvenser som graviditet eller kjønnssykdommer

dersom man ikke er flink til å beskytte seg. Loven er laget for å sikre at ungdom er modne nok til å ta et veloverveid valg, ved at de er sikre på seg selv og har kunnskap om mulige konsekvenser.

(Kilder: ung.no, regjeringen.no og lovdata.no)

PUBERTETEN

Kroppen forandres fra fødselsøyeblikket og livet ut. Puberteten er en spennende fase med store fysiske endringer – både innvendig og utvendig – og psykiske på grunn av hormonell påvirkning. Pubertet kommer fra latinske pubertas, og betyr voksen. Mennesket utvikles fra barn til voksen.

Pubertetsutvikling for jentene begynner i 11–13-årsalderen. Vanligvis følger guttene etter ett til to år senere. Puberteten regnes fra omkring 11 til 17 år for begge kjønn.

Det er viktig at dere i undervisningen forteller at utviklingen i puberteten er individuell og at alle er forskjellige. Dette kan underbygges gjennom konstruktiv og korrekt informasjon om variasjon. Mange sliter med kroppsbildet i denne perioden. Det fysiske utseende spiller stor rolle når det gjelder å være mest mulig lik vennene på samme alder.

Mange endringer er felles for både jenter og gutter, som for eksempel at kroppsfasongen forandrer seg. Det er også vanlig å få kviser, spesielt i ansiktet, men også på ryggen og rumpa. Begge kjønn får kroppshår under armene og ved kjønnsorganet, økt svettesekresjon og sterkere kroppslukt.

PUBERTETSUTVIKLING, KROPP OG SEKSUALITET FOR JENTER

- Østrogennivået i kroppen stiger fra 12-årsalderen og toppe seg ett til to år senere.
- Forandring i kroppsfasong:
 - Føttene vokser.
 - Kroppen blir lengre, i gjennomsnitt 25 cm.
 - Økt vekt som ikke alltid er i samsvar med høyden («valpefett»).
 - Rundere og/eller bredere hofter.
- Hår rundt kjønnsorganene og under armene.
- Brystene vokser og kan ofte være ømme. Det er vanlig at brystene kan vokse i forskjellig takt. Brystene inneholder fettvev, melkekjertler og melkekjertelganger ut til brystvorten.
- Når jenta blir seksuelt opphisset strømmer blod til kjønnsorganet. Da svulmer klitoris opp (erigerer), og de ytre og indre kjønnslepper blir større. Klitoris er et meget følsomt organ som kan ses som en liten knopp der de indre kjønnsleppene møtes. Klitoris består av svampegemer og strekker seg innover og bakover med to bein på hver side av skjedeåpningen som er til sammen 8–10 cm lange.
- Skjeden blir fuktig når jenta blir seksuelt opphisset. Dette kalles lubrikasjon. Lubrikasjonen gjør at jenta ikke blir sår ved penetrerende sex. Det kan variere mye hvor fuktig jenter blir ved opphisselse og hva som gjør dem opphisset. Jenter kan også bruke ulike former for godkjente glidemiddel for å unngå sårhet ved penetrerende sex.

- Utfloed fra skjedeåpningen kan forekomme opptil ett år før menstruasjon starter. Mange har såpass mye utfloed at de må skifte truse et par ganger daglig eller bruke truseinnlegg. Det er ikke unormalt.

- Jomfruhinnen er en tynn hudfold i slimhinnen ved skjedeåpningen. Den kan forsvinne allerede i fosterlivet, men de fleste jenter er født med denne folden som mer eller mindre dekker skjedeåpningen. Jomfruhinnen er elastisk og ikke alle får en blødning når hinnen brytes. Den kan brytes blant annet ved gymnastikk eller bruk av tampong. Jenta kan med andre ord være «jomfru» selv uten jomfruhinne.

- En vanlig menstruasjonssyklus er på 28 dager, inkludert 3–5 dager med blødninger. Det varierer hvor mye og lenge jenter blør under mensene.

PUBERTETSUTVIKLING, KROPP OG SEKSUALITET FOR GUTTER

- Testosteronproduksjonen stiger i 14–16-årsalderen og toppe seg i 18-årsalderen.

- Forandring i kroppsfasong:

- Føttene vokser.
- Kroppen blir lengre, i gjennomsnitt 28 cm.
- Skjellettet blir større og muskulaturen vokser.

- Stemmeskiftet inntreffer, og innebærer lys og mørk stemme om hverandre. Stemmebåndene vokser seg lenger og tykkere. Samtidig blir strupehodet større.

- Hår rundt kjønnsorganene og under armene, på leggene og generelt på kroppen.

- Brystvortene kan bli store, harde og ømme. Det går tilbake av seg selv.

- Kjønnsorganet (penis) er et svampegeme som vokser seg både tykkere og lenger.

- Når gutten er seksuelt opphisset og får ereksjon, strømmer blod til og samler seg i svampegemet. Ereksjon kan også skje uten seksuell stimulering eller tenning. Ufrivillig, nattlig sædavgang kalles ofte «våte drømmer».

- Pungen (skrotum) ligger utenpå kroppen fordi sædcellene trenger en temperatur på 35 °C. Produksjonen av sædceller og testosteron skjer i testiklene i pungen.

PREVENSJON

De fleste prevensjonsmidler har høy grad av sikkerhet. Det finnes mange alternativer. De mest brukte i Norge er kondomer, p-piller, p-plaster, p-stav, p-sprøyte, p-ring og spiral. I tillegg finnes såkalt nødprevensjon. Da tar jenta en pille som hindrer egget å feste seg til livmoren. P-piller regnes for å være 99 prosent sikkert for å beskytte mot graviditet. Kondom har 94 prosent sikkerhet ved korrekt bruk.

Alle legemidler, uansett årsaken til at de tas, kan ha bivirkninger.

Elevene bør bli kjent med de vanligste bivirkningene i tillegg til at de lærer om forskjeller, virkning og bruk av ulike prevensjonsmidler.

Jenter i alderen 16 til 19 år har rett til gratis p-piller. Nødprevensjon kan kjøpes reseptfritt på apoteket, men er et dyrt alternativ. Kondomer deles ut gratis hos helsesøster og via ungdomshelsestasjon.

SEKSUELT OVERFØRBARE INFEKSJONER

Et aktivt seksualliv øker risikoen for å bli smittet av seksuelt overførbare infeksjoner (SOI). Klamydia, kjønnsvorter og kjønns herpes er infeksjonstypene som forekommer hyppigst i Norge. Noen typer SOI kan føre til nedsatt fruktbarhet. Den eneste beskyttelsen mot SOI er avholdenhet eller korrekt bruk av kondom.

Noen infeksjoner smitter ved direkte kontakt mellom slimhinner i form av kontakt mellom skjede og penis eller endetarm og penis. Andre smitter også ved kontakt

mellom munn og kjønnsorgan eller munn og endetarm. Symptomene vil manifestere seg på forskjellige tidspunkt avhengig av inkubasjonstiden til den enkelte SOI. Det finnes brosjyremateriell med god og presis informasjon som dekker behovet for kunnskap. Elevene bør ha kunnskap om sykdomstegnene som gir grunn til å oppsøke helse-tjenesten.

Smittevernloven foreskriver såkalt smitteoppsporing ved påvisning av SOI. Det innebærer at smittebærerens seksualpartnere siste seks måneder skal ha beskjed om at de kan være smittet og må teste seg.

KORT OM DE MEST VANLIGE SOI

Klamydia forekommer hyppigst i aldersgruppene under 25 år. Både jenter og gutter kan bli smittet av klamydia, men jenter er mest utsatt fordi de har mer slim-overflate i underlivet. Testing anbefales ved partnerbytte og etter ubeskyttet sex. Det gjøres enkelt ved en urinprøve.

Kjønnsvorter/kondylomer

forårsaket av HPV-virus. Både jenter og gutter kan bli smittet. Mange er smittet med HPV uten synlige vorter på hud og slimhinner. Det er over 100 HVP-typer. De fleste er ikke farlige, men fire av dem kan føre til kreft.

Herpes på kjønnsorganene finnes i to former. Herpes type 1 er vanligvis forkjølelsessår på leppen, mens herpes type 2 opptrer utelukkende på kjønnsorganet og området rundt som små blemmer og sår. Ved utbrudd er det viktig å oppsøke lege inne tre døgn for rask behandling av symptomene. Både jenter og gutter kan smittes.

Sopp/Skjedekatarr. De fleste kvinner vil få dette minst en gang i livet. Overdreven vask av underlivet, menstruasjonsblod, sæd, infeksjoner, antibiotikakur, trange bukser og syntetisk undertøy kan være årsaken. Tegnet på infeksjon er kløe, klumpete og hvit utflod, og sårhet og svie i underlivet. Menn kan få utslett under for huden. Det finnes god behandling.

Bakteriell vaginose /skjedekatarr. Denne infeksjonen rammer kun kvinner. Bakterien som gir infeksjonen finnes til vanlig i skjeden. Symptomene er mer utflod enn vanlig. Utfloden er tyntflytende og lukter vondt. Det kan også svi og klø i underlivet.

Kort om de mest vanlige symptomene på SIO-smitte.

FOR JENTER:

- Kløe, svie, utslett eller sår på eller ved kjønnsorganene.
- Hyppig eller sviende vannlating.
- Smerter nederst i abdomen i kombinasjon med feber og nedsatt allmenntilstand.
- Støtmerter ved samleie.
- Økt mengde, annerledes farge og/eller vond lukt av utfloden. Blødninger mellom syklus.

FOR GUTTER:

- Kløe, svie, utslett eller sår på eller ved kjønnsorganene.
- Hyppig eller sviende vannlating.
- Smerter i skrotum eller anus.
- Sekret fra urinrøret.

HIV/AIDS

I de første årene etter at HIV kom til Norge på åttitallet, var smittetallene blant ungdom og unge voksne relativt lave, men det er nå også en økning i denne aldersgruppen. Kunnskapsnivået i befolkningen om hvordan HIV smitter og ikke smitter er spesielt lav i aldersgruppen 15–24 år. Mange HIV-positive opplever negative reaksjoner og fordommer, og tør derfor ikke å være åpne om diagnosen i frykt for blant annet sosial utstengelse og diskriminering.

HIV er et virus som angriper deler av immunforsvaret når det kommer inn i kroppen. Uten behandling vil de fleste før eller siden utvikle AIDS. AIDS er et samlebegrep for en rekke sykdommer som skyldes et nedsatt immunforsvar som følge av HIV. Med riktig behandling kan HIV holdes i sjakk, men ikke kureres.

Symptomer

Svært mange som blir smittet med HIV får ingen symptomer i det hele tatt. Den eneste måten å fastslå en HIV-infeksjon på, er ved å ta en HIV-test (blodprøve).

Slik smitter HIV

HIV smitter i hovedsak ved ubeskyttet sex med en person som er HIV-positiv, hvor kroppsvæsker utveksles, dvs. blod, sæd, skjedesekret eller andre kroppssekreter. Hvis HIV-infisert blod kommer inn i en annen persons blodbane er sjansen for HIV-smitte stor, f.eks. gjennom sprøyter eller ved blod-

overføring. I Norge HIV-testes alt blod som brukes ved sykehusene og det er trygt å motta blodoverføring eller andre blodprodukter. HIV kan smitte fra mor til barn gjennom svangerskap, fødsel og amming. Bruk av medisiner reduserer risikoen betydelig for at et barn av en HIV-positiv mor skal bli HIV-positivt.

Slik smitter ikke HIV

HIV smitter ikke ved vanlig sosial omgang med en HIV-positiv person, som vanlig kroppskontakt, gode klemmer og nærhet. Det er ikke mulig å bli smittet gjennom å bruke samme glass, bestikk, håndklær, toaletter, badstuer, baderom, svømmebasseng, dusjer, trengingsstudioer o.l. som en hivpositiv. HIV smitter heller ikke ved å kysse en HIV-positiv person. Det er fullt mulig å ha sex med en HIV-positiv person uten å bli HIV-positiv selv. Det forutsetter riktig bruk av kondom ved samleie. Vannbasert glidemiddel anbefales ved tørr skjede og analsex for å

unngå rifter som kan øke risiko for smitte.

Les mer på www.hivnorge.no, www.fhi.no, www.sexogsamfunn.no eller www.rodekors.no/ungdom.

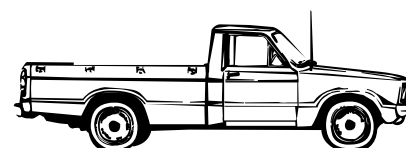
KILDER

- Isdal, Natvig Andreassen og Thilsen (2003). **Vold i skolen**. Utdannings- og forskningsdepartementet og Kommunenes sentralforbund.
- Mossige, Svein (2001). **Ungdommers holdninger til seksuelle krenkelser og overgrep**. Nova Rapport 16/01.
- Langfeldt, Thore 2001. **Barns seksualitet** Oslo: Pedagogisk forum.
- Røthing og Svendsen 2009. **Seksualitet i skolen. Perspektiver på undervisning**. Oslo: Cappelen Damm.
- Olsvik, V. M 2010. **Overgrep mot kvinner med nedsatt funksjonsevne – en kunnskapsoversikt**. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

- Wencke Mühleisen og Åse Røthing (red.), 2009. **Norske seksualiteter**. Oslo: Cappelen Akademisk forlag

FORSLAG TIL SPØRSMÅL TIL DRØFTING

- Drøft mulige endringer i samfunnet dersom prevensjonsteknologi ble gjort ulovlig i Norge i dag.
- Diskuter hvordan normer for seksuell praksis eventuelt ville endret seg. Hva ville eventuelt ikke ha endret seg?

Schweigaards gate 15 B
Postboks 9359 Grønland
0135 OSLO
Telefon 23 30 12 00
www.utdanningsdirektoratet.no

Utgitt oktober 2009
Revidert juli 2011

Utdanningsdirektoratet